

Csapody Miklós

MARKÓ BÉLA
Életmű-monográfia

Csapody Miklós

MARKÓ BÉLA

Életmű-monográfia

Bookart, 2026

Szerkesztette Szatmári Cecília

Katinak

ISBN 978-630-6769-11-7

© Csapody Miklós, 2026

© Bookart, 2026

TARTALOM

A kezdet, a kitérő és az egyenes, avagy a poétikus és a politikus világ	15
Kézdivásárhelytől Marosszentkirályig	36
A család	37
Gyermek- és kamaszkor	46
Egyetem	60
Igaz Szó	66
Stallum, státusz, stigma	75
Erdélyi kert-haza	94
Pályakezdő évek (1963–1973)	98
A hatvanas évek	102
A hetvenes évek	106
A költő-kritikus tanulóiévei	117
A szerkesztő iskolája	121
 I. LÍRA	133
Látvány és látomás	135
A szavak városában (1974)	135
A gyermekkor nosztalgiája	137
Az én keresése	142
Rejtőzködő líra (?)	
Sárgaréz évszak (1977)	148
A dolgok megnevezése	150
A maszk valósága	160
Kép, látvány, szerkezet	
Lepkecsontváz (1980)	164
Az idő és a szerkezet	169
A kép és a látvány	172
A kimetszett minta	174
Egyenletes futás	178
Indulat és rezignáció	
Az örök halasztás (1982)	181
Jelképek és kirándulások	185
Lopakodó dolgok	192

A „semmilyen semmi”		„rész csak minden, semmi sem egész”	
Talanítás (1984)	197	Visszabontás (2011)	330
A várakozás ideje	202	A kert és a tenger	333
A mindennapok személyessége	207	Átmeneti öröklét	335
Forma és filozófia		A hullámzó Isten	337
Friss hó a könyvön (1987)	213	Út a művészethez	340
A versforma fordulata	216	Ekphraszisz	345
A harmónia kísérlete	222	Derű és rezignáció	
Forma és filozófia	226	Boldog Sziszüphosz (2012)	350
Ellenállás és rezignáció	231	Sziszüphosz ideje	352
„beérett, ím, a gondolat s a forma”		Az Isten szeme kékje	356
Égő évek (1989)	234	Látvány és színopszis	
Forrongó mozdulatlanság	238	Festékfoltok az éjszakán (2012)	358
Nincs halál	243	Se vég, se kezdet	362
Szonettkorona		A tetten ért idő	366
Mindenki autóbussa (1989)	250	A jelenvaló múlt	
Milyenek legyünk?	256	Csatolmány (2013)	371
A szonettkorona	260	Jelkép és hagyomány	376
„nem verseskönyv ez, csak tanúság”		Nemzet, haza, otthon	382
Kiűzetés a számítógépből (1991)	270	„látogató csak minden teremtmény”	
Szerelem, teljesség, Isten	275	Előlnézet (2014)	390
Kiűzetés	283	Képes beszéd	392
Szabadulás, káosz és remény		A test metafizikája	399
Érintések (1994)	287	Mű és teremtés	402
Fogyatkozó jövő	289	Az egyensúly diszharmóniája	
Isten képe	297	Fűszál a sziklán (2014)	405
A jelen lévő költő	299	Szerkezet és világkép	407
Teljes vagy egész		A haiku ideje	410
Tulajdonképpen minden (2010)	302	„ők majd én leszek”	
Kert és világteremtés	306	Passiójáték (2015)	412
A költészet: Isten-értelmezés	314	Jézus áldozata	416
A költő külső nézetben	316	A visszatartott zuhanás	
A költészet mikrochipje		Kerítés (2016)	424
Út a hegyek közt (2010)	319	Alkalom szüli a verset	425
A pillanat felfedezése	321	A múlt otthonossága	428
A tervrajz	324	Holtak és élők arca	432
Isten és ördög	327	Ellenőrzött érintések	436

Szólnak az utódok	439	Az egyensúlyok könyve	
„Mintha éltem, és mintha halnék”		A szeretet pokla (2026)	586
Bocsáss meg, Ginsberg (2018)	443	Formába öntve	588
A hamis Erdély-kép	446	A szőlőlevél árnyéka	592
Idegen otthon	452	Az idő teljessége	594
Rímkényszer	459	Isten csak villanás	597
Bűnbocsánat	464	GYERMEKIRODALOM	600
„telítve minden”		A gyermekvers moralitása	602
Amit az ördög jóváhagy (2019)	467	Gyermekkert	606
Képzők, ragok, hópelyhek	470	Szarka-telefon (1980)	610
A Teremtő sokféle arca	475	Tücsöknóta (1990)	615
Fent megjegyzik a rosszat	485	Karikázó idő (1996)	619
A valóság és a múlhatatlan pátosz		A hold fogyókúrája (2008)	622
Egy mondat a szabadságról (2020)	487	Ki lakik a kertünkben? (2008)	626
Ismétlődő múlt	493	Balázs kertje (2009)	628
Halál- és Isten-képzetek	501	Hasra esett a Maros (2012)	632
„otthonos lesz, ami idegen”		Brunó, a kedves véreb (2016)	637
A haza milyen? (2021)	509	MŰFORDÍTÁS	644
Dobpergés	515		
A múlt rögzítése	520	II. KRITIKA, VERSMAGYARÁZAT,	
A hívő hitetlen	524	IRODALOMÉRTÉS	655
Hideg fény	528	Kritika és esszé – értelmezés és vallomás	661
Az odesszai oroszánok		A költő és a költészet	670
Már nem közös (2023)	532	A vers és a forma	674
Beszéd és vers	538	Közösség és kontextus	677
Örökös jelen	547	Modell és analógia, nyelv és jelentés	683
Egyirányú álom a hazáról	552	Hagyomány és újítás	691
A nagybetűs Isten	554	Újító törekvések a romániai magyar	
Élet- és halálrajz		líraban (1950–1973) (1974)	693
Autóbusz Kufsteinba (2024)	557	Huszadik századi magyar irodalom (1981)	697
Emlékezésformák	560	Olvassuk együtt (1989)	706
Medve és sirály	565		
Szétszórt csillagok	568	III. BESZÉDEK, ELŐADÁSOK, ELEMZÉSEK,	
„eltűnt időmre látok”		CIKKEK, INTERJÚK	717
Kufárok a templomban (2024)	575	Egyenruhát öltünk	721
Másik jövő	578	Mi az RMDSZ?	729
Sors nélküli örökkévalóság	583		

Az autonómia	733
Az egység	736
Úr ír	740
A feledékeny Európa (2000)	
Beszéddek, előadások, interjúk (1990–1999)	744
Önállóságra ítélve (2002)	
Beszéddek, előadások, interjúk (1999–2002)	774
A magyar dilemma (2004)	
Előadások, tanulmányok, beszéddek, interjúk (2002–2004)	788
Kié itt a tér (2010)	
Válogatott közéleti cikkek, előadások (1991–2009)	801
IV. BESZÉLGETŐKÖNYVEK	809
A lábujjhegyre állt ország (2006)	813
Így működik Markó Béla (2012)	820
A magyar kártya (2013)	825
Engedd hazámat értenem (2017)	830
V. ESSZÉ, TANULMÁNY, PUBLICISZTIKA.	
PRÓZA	841
Transzilvanizmus, esszé és kritika	846
Az erdélyi macska (1999)	853
Erdély (2008), Egy irredenta hétköznapi (2009),	
A vörös kaptár (2012)	865
Rekviem egy macskáért (2015)	873
Erdélyi pikareszk (2017)	887
A költészet rendeltetésszerű használatáról (2019)	910
Zsarnokra várva (2022)	916
A lírikus és az elbeszélő	933
A nem létező ország (2025)	936
FÜGGELÉK	949
ÉLETRAJZI ÁTTEKINTÉS	951
MARKÓ BÉLA MŰVEI 1974–2026	953
DÍJAK	958
TESTÜLETI TAGSÁG	959

IRODALOM	960
I. Kézikönyvek, dokumentumok	960
II. Monográfiák	961
III. Tanulmány- és esszékötetek	962
IV. Tanulmányok	963
V. Kritikák	970
VI. Antológiák	988
VII. Interjúk	989
VIII. Naplók, emlékezések	1001
IX. Publicisztika, beszámolók, vitacikkek,	
jegyzetek, ismertetések	1002
X. Szépirodalom	1013
XI. Markó Béla írásai	1014
VERSMUTATÓ	1034
NÉVMUTATÓ	1100

A kezdet, a kitérő és az egyenes, avagy a poétikus és a politikus világ

„Miért nem tudhatom, mire való vagyok? Miért nincs külön kezem a harapófogónak? Külön szájam a keserű pocsolóának. Külön szívem bátornak lenni. Külön torkom gyáván nyüszíteni. Vagy csak én vagyok vak, én vagyok süket, teremtő?”¹ Szorongó éjszakai vívódás, az értelmes élet és a vigasztalan valóság ellentmondásával küszködő, önemésztő töprengés a dolgozósobában, a kilátástalan romániai nyolcvanas évek legvégén, egy marosvásárhelyi lakótelepi tömbházban, ahol „élünk kicsi dobozokban, bárki / megrázhat, megsemmisíthet” (*Erkélyünkön egy cinke; Friss hó a könyvön*),² a „tízemeletes semmi / tövében szemetes ágyás, s fölöttünk a halhatatlan ég, a / hullócsillagok erkélyről leröpülő cigarettacsikkek” (*Egy lakótelepi gyík elégiája; Talánítás*). A költő éjszaka dolgozik, általában írógépen, de „Inkább csak verset írtam. Micsoda pazarlás! Bár a cenzornak időnként nem ez volt a véleménye. [...] Csak afféle félautomata gépelésig jutottam, két ujjal vertem fel a lakótelepet. Új negyed volt, sokkal több román, mint magyar. Legalább idegesítettem a románokat. Azt a néhány magyart is, de ahogy mondani szokás, ők csak kollaterális áldozatok voltak. Ez mindig így van, áldozatot kell hozni a nagy célért. Ebben az esetben a magyar költészetért. [...] Ropogtak a fegyverek a marosvásárhelyi Tudor Vladimirescu negyedben akkor is, amikor még nem. Ám a titkosszolgák fantáziája beindult már. Tudtak, amit tudtak. Amit nem tudtak, azt elképzelték.”³ Levelet írni is a géphez ül, „de addig-addig húztam az időt, amíg esti 10 óra is elmúlt, és ilyenkor már nem lenne illendő becsületes melós szomszédaimat megzavarni, s ilyképpen a holnapi tervteljesítésben gátolni őket. Nyugodjanak békében reggelig! Persze, a kézírás még hasznodra is lehet valamikor ebben a merkantil világban, ki tudja, mit kóstál majd egy nagy erdélyi költő keze nyoma. Netán meggazdagodhatsz belőlem.”⁴

Szükségünk volt a humorra és az iróniára, amikor úgy tűnt, a nyolcvanas évek fenyegető valósága már nemcsak a múltat, hanem a jövőt is felemésztette. Mégsem tette kétségessé a létezés értelmét, és miközben a kietlen mindennapok tovább morzolták a személyiséget, ebből a jelenből születtek a versek. Hamarosan bekövetkezik

¹ Feljegyzések a negyedik emeleten, 307. A könyvben a szerző megjelölése nélkül idézett művek Markó Béla munkái.

² A továbbiakban zárójelben az idézett vers első könyvbéli megjelenésének helye (további kötetekben való újraközlése a *Versmutató*ban). Az egybegyűjtött versek *Szétszedett világ* c. kötete (2000) a költő valamennyi 1967–1995 között napvilágot látott költeményét magában foglalja (a kisszámú kivételt jelezzük). Kötetbe is felvett írásait nem első (sajtóbeli) megjelenésük, hanem a könyv oldalszáma szerint, a négy interjúkötetet – Ágoston Hugó: *A lábujjhegyre állt ország* (2006), Kelemen Attila Ármán: *Így működik Markó Béla* (2012), Körössi P. József: *A magyar kártya* (2013) és Lengyel László–Markó Béla: *Engedd hazámat értenem* (2017) – cím szerint idézzük.

³ *Találkozás a bolgár cárral*. In: *A nem létező ország*, 100.

⁴ Markó Béla levele Csapody Miklóshoz. Marosvásárhely, 1987. április 7. Az idézett levelek, illetve másolataik a címzett birtokában.

a történelmi földrengés, „találkozik, mi volt, s mi lenni készül, / az ok és a cél majd egymásra lel” (*A remény szonettje; Mindenki autóbussa*). 1989 egymásra torlódó eseményei Európa keleti felén nemzetek, országok jövőjét változtatják meg. 1989 karácsonya, Temesvár „népi forradalma”,⁵ a Securitate bukaresti puccsa és a zsarnokölés Markó életében is váratlan fordulathoz vezet. Éppolyan hirtelen, mint még tízmilliókéban, új korszakot nyitva a lírikus ma már bő félszázados alkotópályáján és az erdélyi magyarság több mint százéves kisebbségi történetében. A költő nem tehetetlen szemlélője a változásoknak, mint aki tudja, hogy történelmet él át, mégsem cselekszik, hanem sokakkal együtt előkészítője, nemsokára az erdélyi magyarság sorsának, majd egy egész ország jövőjének alakítója; „Politikai szerepet vállaltam, hogy a politika olyan világot teremtsen, amelyben az írónak nem kell politikával foglalkoznia”;⁶ „Elfordultam az irodalomtól, állandó lelkiismeret-furdalással küzdve, de volt egy másik vállalkozásom”.⁷ Alig fél évvel később ismét „Veronika kendője a világ: / folyók, hegyek, csillagok, vérnyomok! / [...] mire való vagyok? / nincsen már bennem félelem, / múlik a nap, / múlik a táj” (*Balkáni fohász; Érintések*). A költő lelkiismeret-furdalását magam is érthetőnek véltem, pedig csak jóval később olvastam Thomas Mann *Politika* című esszéjét, mely szerint „A »politika« fogalmának igazi definíciója csak ellenfogalmának segítségével lehetséges, és így hangzik: »A politika az esztéticizmus ellentéte.« Vagy egészen szigorúan szólva: »Politikus csak úgy lehet az ember, ha nem esztéta«. Állítjuk és ragaszkodunk hozzá, hogy a politika fogalmának ma [1918-ban] ez az egyetlen eleven és a tényállásnak eleget tevő meghatározása.”⁸

Markó néhány év múlva közössége első számú vezetőjeként Bethlen György és Bánffy Miklós „hivatali utóda”,⁹ aki Kós Károly eszmei öröksége mellé a szabad önrendelkezést, a nemzetállam helyett az erdélyi „különlétek együttlétét” és a kisebbségek „mozaik-Európáját” választja a magyar–román történelmi konfliktus feloldására: „Erdély sokszor kényszerült önálló életre a történelemben, és [...] ez valamiféle eredendő óvatosságot és egyensúlyérzékletet örökített ránk. Egyrészt megtanultuk, hogy vannak helyzetek, amikor magunkra vagyunk utalva, másrészt a másokkal, németekkel, románokkal, örményekkel, zsidókkal való folyamatos együttélés képessé tett minket

⁵ A diktatúra bukásához vezető eseményeket az RMDSZ első dokumentuma, az 1989. december 25-én kelt *Kiáltvány* nevezte népi forradalomnak (népporradalomnak). *Húszéves az RMDSZ*, 383–384. Ami 1989. december végén történt, „akkor még »alulról nézve« forradalom, legalábbis népfelkelés volt. [...] Szinte kimeríthetetlen forrásnak tartom azt a történelmi pillanatot, amely megváltoztatta az életünket.” *Markó Béla két élete*. Másutt: forradalom, népfelkelés, államcsíny. *A oroszfalvi út*. In: *A nem létező ország*, 131.

⁶ *A Kulturális Alapítvány Erdélyért*, 10.

⁷ Hollósi Zsolt: „A költő is hozott anyagból dolgozik”.

⁸ *Egy apolitikus ember elmékedése*, 195.

⁹ 1926-tól gróf Bethlen György volt az Országos Magyar Párt (1922–1938) elnöke, a politikai pártok feloszlása után létrejött Romániai Magyar Népközség (1938–1940) élén gróf Bánffy Miklós állt (az 1940 őszi a visszacsatolt Észak-Erdély magyarságának képviselőjét az Erdélyi Párt látta el, a dél-erdélyi Népközség 1944-ig Gyárfás Elemér elnöksége alatt működött). A Kurkó Gyárfás, majd Kacsó Sándor vezette Magyar Népi Szövetséget (1944–1948) az RMDSZ az autonómiaért folytatott küzdelme és az anyanyelvű oktatás, kultúra területén kiharcolt, átmenetinek bizonyult eredményei után tekinthette volna kvázi jogelődjének.

a párbeszédre.” Realista elődei az 1921 januárjában kelt *Kiáltó Szóban* a párbeszéd ideológiája mellett cselekvési programot is adtak. Kós, Paál Árpád és Zágony István kiáltványának, a transzilvanizmus alapdokumentumának aktivista kiindulópontja: „meg kell vetnünk a lábunkat itt, Erdélyben, akárhogy is alakul a történelem, talpra kell állnunk, önálló életet kell élnünk”.¹⁰ A szöveg egyszerre keserű és lelkes: leszámol az illúziókkal, „a józan erő, önbizalom és építő szándék” foglalja el a letargia helyét.¹¹ A maradék és a „hazajövő, megkapaszkodó emberek”: Kós, Benedek Elek, Bánffy Miklós, Kuncz Aladár és társaik eszmevilágából, életmintájából nő ki az új erdélyi magyar művelődés és az irodalom, amely 1918 után hamarosan „barakkból palotává” épül,¹² és kicsiny, de az ideológiai különbségek ellenére egységes és „teljes spektrumú” irodalommal fejlődik. Kós és Bánffy ideológiája: „meg kell vetnünk a lábunkat itt, Erdélyben, akárhogy is alakul a történelem, talpra kell állnunk, önálló életet kell élnünk, [...] ez egy nagyon is realista ideológia, és ebből nő ki az az irodalom, amit ők művelnek. Ilyen értelemben Tamási is ide tartozik” Kuncz Aladárral, Dsida Jenővel együtt.¹³ Kósék nemzedéke és a nyomukba lépők az erdélyi sajátosságokra építve fogalmazzák meg a transzilvanizmus politikai és irodalmi programját.

Amikor Kós az adott történelmi helyzetre felelve hangsúlyozza a külön erdélyiséget, az „már akkor sem csak hirtelenjében kitalált ideológia volt, hanem egy több évszázados valóság felmutatása, ami nem csupán az irodalomban vagy a politikában, hanem az erdélyi magyar közélet minden fontos területén tetten érhető.”¹⁴ A transzilvanizmus irodalmi-művészeti krédója megtermékenyítette az erdélyi magyar kultúrát, mert „nem hatalmi szónak, hanem valamiféle közmegegyezésnek vetették alá magukat az írók, és ebből az elfogadásból remekművek lettek, és bár háttérbe szorította az avantgárd kitörési kísérleteit, „mindmáig a legteljesebb és legeredményesebb kulturális ideológia volt”.¹⁵ Az erdélyi magyar társadalom szolidaritása, továbbá, hogy a közösség később, a diktatúra évtizedeiben is „meg akarta őrizni az identitását – magyarul akarunk beszélni, írni, olvasni –, felülírta az ideológiákat.”¹⁶ A költő és a politikus Markó sem kötelezte el magát valamelyik politikai doktrína mellett,¹⁷ elmenni sem akart: „Ideológiám volt Erdély, a megmaradás, az erdélyi identitás, miközben Magyarországra úgy néztünk – én is –, mint a mennyországra. Mindenestől. Abban a helyzetben Magyarország számunkra egy magyar ország volt.”¹⁸ A „racionális radikalizmus ígéretével induló” új elnökkel az élén a Romániai Magyar Demokrata Szövetség azért küzdött, hogy végre „legyen hazánk”;¹⁹ az erdélyi magyarságnak „transzilván jövőt

¹⁰ *Engedd hazámat értenem*, 155., 387.

¹¹ *Önállóságra ítélve*. In: *Önállóságra ítélve*, 181.

¹² Csapody Miklós: *Barakkból palota*. In: *A történet fénye*, 11–26.

¹³ *Engedd hazámat értenem*, 385., 389., 387.

¹⁴ *Beszédes tájak – Incze Istvánék Marosvásárhelyen*.

¹⁵ *Feledékeny utókorunk*, 128.

¹⁶ *Engedd hazámat értenem*, 139.

¹⁷ Jenei Gyula: *A versektől a politikáig – oda és vissza*, 61–62.

¹⁸ *A magyar kártya*, 150.

¹⁹ Sütő András: *Levél Szász Jánosnak egy tévedés tagadása ügyében*. In: *A magyar kártya*, 26.

szeretnék, de ez számomra csak akkor lesz elfogadható, ha a szabályok biztosítják”.²⁰ Erdély „mindenféle nyavalyával, identitászavarral, történelmi bajjal, hittel és tévhittel, különféle vallásokkal és kultúrákkal telített régió. Az erdélyi „csodálatos zűrzavart [...] nehezen találod meg máshol, és – paradox módon – éppen ebben lehetne a művésze egyetemes. Ez egyszerre zűrzavar, egymásra hatás, ugyanakkor kemény, durva, időnként fundamentalista különlet”.²¹

A poéta és a politika? Látomásos, később „korszerűtlenül klasszicizáló”, mindinkább filozofikus költészet és Bethlen Gábor-i következetes, olykor kíméletlen realpolitika? A ráció szenvedélye, kiegyensúlyozott karakter, komor tekintély és kompromisszumkészség, önelemzés, szemlélődés és szelíd szonettek, „kőbe vésett gyöngéd mondatok”?²² A pályáiv váratlan és radikális módosulása fordulatot hozott-e az életmű alakulásának egyenes vonalában is? Törés volt-e, vagy csak megbicsaklás, kényszer, vagy tudatos pályamódosítás? Az 1989-es fordulat Markó egész addigi életformáját felforgató változást hozott, bő negyedszázados kitérőhöz vezetett. „Az első években mindig elmondtam, hogy ez számomra csak egy kitérő. Nos, ez a kitérő most már lassan egy évtizede tart. Így már nem is lehet kitérőnek nevezni.”²³ „Nem gondoltam, hogy ennyire éles kanyarral pályát kellene váltanom”;²⁴ az első években úgy hitte, „ez számomra csak egy kitérő”, amit tíz év után „már nem is lehet kitérőnek nevezni.”²⁵ Ami létélményét, formavilágát, kezdettől kísérletező hajlamát és az értelmiségi demokratikus, nemzeti (transzilván) beállítottságát illeti, a költő és a gondolkodó útvonala kezdettől egyenes vonalat mutat. A folytonossági hiány a fordulat után ebben az egyenesben következett be. A termékeny nyolcvanas évek felszabadult folytatása elmaradt,²⁶ a boldog és küzdelmes költői kaland hirtelen megszakadt, mert bizonytalan időre maga az alkotó függesztette fel, majd amikor felhagyott a politikával, nem hirtelen, hanem fokozatosan, megfordult a folyamat, amellyel visszatért a vershez;²⁷ a művészetben, „az irodalomban meg kifejezetten, két pont között, legyenek azok bármily közeli, a leg-rövidebb út sohasem volt és sohasem lesz az úgynevezett egyenes, az ilyen energikus és határozott megoldás a kétségekre nem ad választ, csak elhallgattatja őket.”²⁸

Markó „nem pont oda érkezett, ahol egykor abbahagyta [...] nemcsak ő, de a magyar költészet is sokat változott a politikában töltött ideje alatt. És ez érdemel igazi elismerést: a korábbi kötetek ironikus, lázadó hangvételét a komolyabb témák és az

²⁰ Engedd hazámat értenem, 355.

²¹ A magyar kártya, 55.

²² Végl László: *Akiktől nem kérnek bocsánatot*.

²³ A cselekvés lehetőségével élni kell. In: *A feledékeny Európa*, 351. „ez egy áldozati generáció [...] sem a célok nem voltak tisztán láthatók [...], sem a fölhasználható eszközök nem álltak rendelkezésünkre, sőt annak sem voltunk tudatában, hogy melyek a politikának a leghatékonyabb eszközei. Hagyományaink sem voltak”, mindent „tapogatózva kellett megtanulnunk.” Egyfajta kamikaze szerepet vállaltunk. Uo., 21.

²⁴ Engedd hazámat értenem, 151.

²⁵ A cselekvés lehetőségével élni kell. In: *A feledékeny Európa*, 351.

²⁶ „89 előtt, különösen a nyolcvanas évek második felében, nagyon jó lendülettel dolgoztam, nagyon sokat írtam. [...] amivel kísérleteztem, a nyolcvanas évek második felére beért.” *A cselekvés lehetőségével élni kell*. In: *A feledékeny Európa*, 342.

²⁷ Bedecs László: *Ennyi volt a forradalom*, 96.

²⁸ José Saramago: *Kötutaj*, 94.

ehhez hangolt zárt formák, főleg szonettek és haikuk vették át, [...] a természet, a kert, az új szerelem, és végül, végre: a politika: a vértelen és a véres forradalmak kudarca, a rendszerváltás lelepleződő illúziója, a szabadság teljességének makacs vágya”.²⁹ Fél évszázad mérlege: ígéretes belépés az irodalomba, önkéntes kilépés az irodalomból a pálya gyorsan emelkedő ívén, majd több mint tíz (a politikai szerepvállalás kezdetétől számítva több mint húsz) év elteltével a felfüggesztés visszavonása: visszalépés az irodalomba. Ha az újakezdés nem is volt olyan zökkenőmentes, mint ahogy verses- és esszékönyveinek szakadatlan gyarapodása láttán feltételezhetnénk, voltaképpen nem volt más, mint visszatérés az alkotó természetes létezmódjához. Az egyenes folytatása, a megszakított folytonosság helyreállítása, mert „az átpoetizált világ egyszer többet ér, mint az átpolitizált”.³⁰ Egy ironikus fiktív interjúban így felel a százéves költő: „hatvan éve kérdezik tőlem, politikus vagyok-e vagy költő? De bennem nincs ilyen skizofréria. A politikát meg lehet tanulni, a költészetre születni kell. És aki arra születik, az költő marad, bármit is csinál”.³¹ Markó „véghezvitte, ami keveseknek szokott sikerülni: költészetben szintetizálta sokféle érdeklődése, megannyi pályakanyarja, messzi távlatokba irányuló érdeklődése, egyszóval korántsem kitérő nélküli élete nem pusztán tanulságait, hanem költőivé szublimált tapasztalatait, amelyekből immár a magyar irodalom jelenkori lírája számára megkerülhetetlen poézis született.”³²

A kétezertizedes évek végén egyik kritikus úgy látta, esszéi, értekezései kevés figyelmet kapnak. „Talán mert elment politikusnak? De hát visszajött. Sőt, nem is ment el, és nem is jött vissza, mert [...] mindig is ugyanott állt. A világ mozog körülötte. [...] Verseskötetei ugyanahhoz a finom, de kicsi közönséghez érnek el, mint a jelentős magyar költők kötetei általában. Ha politikáról van szó, akkor viszont még lehetséges magyar ellenzéki miniszterelnök-jelöltként is el-elhangzik a neve. [...] az irodalmároknak túl politikus ő, a politikusoknak meg túl költő.”³³ Mint valamennyi élményét, az átpolitizált világ tapasztalatát is beépítette az általa átpoetizált világba, mégis személyes áldozatként tekintett vissza politikai működésére.³⁴ A kitérőt maga választotta, dönthetett volna másként is. Az új szerepben nem egy másik Markó jelent meg, hanem ugyanaz az ember mutatta meg más képességeit, személyiségének másik oldalát; „elnézem azt, aki valaha voltam, / s már jól tudom, letérők nincsenek, / ugyanazon az úton gyalogoltam / mint meglett ember, és mint kisgyerek, // nem jobbra-balra, mindig csak előre” (*Az út vége; Bocsáss meg, Ginsberg*). 1989 előtti „közéleti szerepvállalása” főként az írók, az irodalom hagyományosan megbecsült társadalmi státusából és a diktatúra leszorító kényszeréből fakadt; „Minél zártabb egy világ, annál fontosabb lehet az írott szó. Ha a közéletben az igazságokat nem lehet kimondani, akkor sokan az irodalmi szöveghez fordulnak. Ami Erdélyben magyarul

²⁹ Bedecs László: *Markó Béla*, 70.

³⁰ N. M. K.: *Autonóm hólabda*, 37.

³¹ Jakabffy Tamás: *Sminkelés vésővel...* [Láng Zsolt: *A jövő emberei*], 58.

³² Fried István: „mintha / tényleg azok lennénk, akik éppen vagyunk”, 24.

³³ Károlyi Csaba: *Ellenőrző könyv*.

³⁴ *Így működik Markó Béla*, 33.

megszólalt, abban egyfajta ellenzéki magatartást keresett mindenki.”³⁵ A közéleti szerepet a diktatúra idején az irodalomban vélte kiélhetőnek, mert az erdélyi magyarság „igazi politikusi akkor az írók voltak, hiszen ők szólhattak a közösséghez”.³⁶ A karácsonyi fordulat idején azonban még azt sem tudhatta, hogy „már várnak rád / valahol valakik s számítanak rád ismerős / ismeretlenek (*Dúdold az Egyetlen Arc Énekét; Talánítás*). Egyik mentora, Székely János a hetvenes évek második felében maszkok mögé rejtőző, szerepekbe bújó költőnek mondta,³⁷ alkat és feladat, lírai én és pragmatikus szerep mégis megfelelt egymásnak, bár a közösségéért személyes felelősséget érző értelmiségi, a ’89 előtti költő sokkalta inkább volt politikus, mint a későbbi politikus költő. „Sok politikusnak támad írhatnékja”, neki „költőként támadt politizálhatnékja”; a két magatartás között az a különbség számára, hogy a politikus „nem mindig adja önmagát, gyakran visszafogott, míg az író, ha kezdi elrejtteni egyéniségét, elveszett.”³⁸ Keményen tárgyalt, ám ünnepi szónokként sem „líraian elvont”: gyakorlatias, olykor mégis prózaversszerű kiáltványra emlékeztető, érzelmekre ható politikai beszédekkel mondott; „mindig a tettben, a cselekvésben éreztem jól magam. Ez mind ellentmond az alanyi költő mivoltomnak, de akkor is jól éreztem magam, amikor egy jó verset meg tudtam írni, az is cselekvés.”³⁹

Milyennek látták Markót Romániában és Magyarországon? A Romániai Magyar Demokrata Szövetség elnöke a politikában szokatlan fenomén, akinek intellektuális kontrasztja a szűkebb (erdélyi magyar) és a tágabb (romániai és magyarországi) mezőnyben kezdettől szembetűnő volt. Határozott, ám annál nehezebben megvalósítható programja és alkati vonásai, melyek miatt Domokos Géza után megválasztották, annál kevésbé. A 20. század elejétől nem volt ritka jelenség, hogy alkotó értelmiségi, művész, író, költő, drámaíró hosszabb-rövidebb időre miniszterséget, kormányfői, sőt államelnöki tisztséget vállalt, nemcsak Nyugat-Európában, hanem 1989 után a földrész keleti felén is, az ismert erdélyi költő váratlanul magasra ívelő politikai pályája azonban meglepetést keltett. Ma, évtizedek múltán is leginkább politikusként ismerik, kevesen hallottak szonettjeiről, leginkább talán a *Költők koszorújáról*; „nem a történelemben, hanem az irodalomtörténetben szerettem volna benne lenni”,⁴⁰ mégis tudomásul kellett vennie, hogy „az a hivatás, amit lelkesen vállaltam az elmúlt években, az nem jót, hanem rosszat tett a verseimnek”.⁴¹ A meglévőnek és a meg nem születetteknek egyaránt, mert „egy politikus verseit másképpen olvassák”,⁴² mindamellet a kétezertíz évtől az ismert politikus nimbusza is elősegítette lírájának szélesebb körben való megismerését. Az is elkövetkezett, hogy évtizedes

kiterője után az irodalomban mintegy saját utókorában találta magát.⁴³ Sohasem tartotta magát „igazi politikusnak”: az erdélyi magyarságnak minél hamarabb meg kell találnia azokat, akik a politikát hivatásként képesek művelni.⁴⁴ Közben mind többen nevezték „az erdélyi magyar kultúra és közélet kiemelkedő egyéniségének”, az RMDSZ „egyik meghatározó személyiségének”.⁴⁵ Már az 1993-as brassói kongresszus előtt, amikor elnökké választották, „az erdélyi magyarság közismert, kiegyensúlyozott, rugalmas gondolkodású egyénisége”, „az erdélyi magyar politikai élet vezéralakja”, „ezredvégi Bethlen Gábor”.⁴⁶ Kevésbé rokonszenvező vélekedés szerint „félíg költőien megnyilvánuló politikus és félíg politikusi véleményt formáló költő”, Erdélyben, Romániában „a legtehetségesebb költő a politikusok között, egyúttal a legismertebb politikus a költők családjában.”⁴⁷ A parlamenti híradásokban „figyelő, csöndes, de határozottan érvelő politikus néz szembe a közönséggel [...] költő mivoltának említése csupán az »image«-át árnyalja.”⁴⁸ Egy bukaresti román humorista szerint „komoly ember, semmi látványosat nem fedezünk fel benne. A románság szemszögéből nézve kicsit sótlannak hat. Egyensúlyt akar teremteni az RMDSZ-ben, ami nehéz feladat, és ettől begörccsölt.”⁴⁹

A dicsérő, magasztaló jellemzések szerint „Erős akaratú, konok munkabírású” vezető erőteljes történelmi szereptudattal, mégis a szövetség „egyik legnépszerűbb előjárója”,⁵⁰ más vélemény szerint nemcsak az erdélyi magyarság politikáját két évtizeden át meghatározó „legbefolyásosabb romániai magyar”, hanem „a Kárpát-medence legnagyobb formátumú magyar politikai vezetője” is.⁵¹ Igaz demokrata, „markánsan magyar, pontosabban transzilván színezettel. [...] nagy politikai tapasztalattal bíró, ugyanakkor az intellektuelek nyelvét is jól beszélő, nemzetileg elkötelezett, erkölcsileg intakt és karizmatikus egyéniség”,⁵² aki nemcsak Romániában és Magyarországon, hanem „egész Európában is ismert személyiséggé [...] nem költőként és szerkesztőként, hanem politikusként, az erdélyi magyarság első számú

⁴³ A lábujjhegyre állt ország, 31. Saját utókorra lenni: Adonyi Nagy Máriára emlékezve „nagyobb szörnyűséget elképzelni sem tudok, mint végigkísérni eltűnésünket az irodalmi köztudatból”. *Szemből fúj mindig a világ*. In: *Erdélyi pikareszk*, 189. Amikor régi szövegeit olvassa, „örülök, ha úgy látom, hogy érvényesek ma is. Ez viszont már saját utókorom.” A lábujjhegyre állt ország, 31.

⁴⁴ Ez nem demagógia. In: *A feledékeny Európa*, 9. A politika csupán ideiglenes szerep számára, „minél hamarabb ki kell nevelni azt a politikus nemzedéket, amely már erre készül föl, és amely ezt tekinti élethivatásának.” *Egyfajta kamikaze szerepet vállaltunk*. Uo., 21.

⁴⁵ Barabás László: *Merre, RMDSZ? Merre?*, (i): *Portré az új elnökről*.

⁴⁶ Koncz Tamás: *Beengedni szelet, tücsköket*, Nagy Gáspár: *Markó Béla*, 28.

⁴⁷ Ábrám Zoltán: *Markó karácsonyi fél disznója*.

⁴⁸ (i): i. m.

⁴⁹ *Szelep, görbe tükör, gyógyszer*, 103.

⁵⁰ A lábujjhegyre állt ország, 5., Markó Béla a kanapén, Ábrám Zoltán: *A tét az egész térség számára nagy*.

⁵¹ Kelemen Attila Ármin: *Home Jogok*, Nagy József: *Markó Béla: Nem voltam hajlandó alárendelni az RMDSZ-t...*, Ágoston Hugó: *Az erdélyi magyarságnak joga van az örömhöz is*. In: *Önállóságra ítélve*, 12., Uő: *Betű- és számvetés között*.

⁵² Romsics Ignác: *Hetven év*, 367. Markó Romsics könyveiről: *A történetíró bátorsága (Magyarország története)*. In: *Zsarnokra várva*, 119–128. és *Befejezetlen történetünk (Erdély elvesztése [1918–1947])*. Uo., 212–225. Romsics Markó *Zsarnokra várva* c. esszékötetéről: „*Rendhagyó memoár*”.

³⁵ *A magyar kártya*, 115.

³⁶ A lábujjhegyre állt ország, 35.

³⁷ Az értelmezés kísértései.

³⁸ (szke): *Markó Béla újabb könyve*.

³⁹ A lábujjhegyre állt ország, 31.

⁴⁰ *Így működik Markó Béla*, 162.

⁴¹ Fekete Vince: „*Mi csak postások vagyunk...*”, 141.

⁴² *Így működik Markó Béla*, 29.

vezetőjeként” vált ismertté a rendszerváltozást követő évtizedekben.⁵³ Az „egykor érzékeny poéta, / most könyörtelen pártelnök” (*Részlet egy emlékiratból; A haza milyen?*) ma „Történelmi személyiség”, az RMDSZ „örökös elnöke”, aki a magyarok közül a legmagasabbra jutott „a szomszéd országok hierarchiájában”.⁵⁴ Az elmúlt negyedszázad „legsikeresebb magyar politikusa”,⁵⁵ aki nem pártpolitikus,⁵⁶ mégis „a legtöbbet mediatizált romániai magyar személyiség, politikai ikon”,⁵⁷ „élete, költészete, gondolkodása és politikai aktivitása olyan egységet és olyan »mintát« képvisel, amilyenre gyakorlatilag – rajta kívül – alig akad példa a mai Közép-Európa és a ma már Európai Unióként »beazonosítható« kortárs Európa »színterein.«”⁵⁸ Valamennyi elismerés szerint „Nagy költő, nagy politikus és nagy publicista”,⁵⁹ „a kortárs magyar költészet legelszántabb és legtermékenyebb szonettköltője”, „a transzilván gyermekirodalom egyik legjelentősebb mestere”, mi több, „csodagyerek”.⁶⁰ Mindamelllett a bukaresti *VIP Magazin* szerint 2004 „legelegánsabb közéleti személyisége”,⁶¹ így jelent meg a szenátuson kívül is, író-olvasó találkozókon, könyvbemutatókon, konferenciákon, egyszer közös pódiumon Vida Gáborral: „Ülök nyakkendő nélkül és szakállasan egy irodalmi rendezvényen Markó Béla mellett, ő nagy ember, én kicsi vagyok, ő gazdag, én szegény, ő a Fejedelem, én csak egy író vagyok, ezt mutatja a tévé a szüleimnek a kortárs erdélyi magyar irodalomból. De azért jó, hogy komoly és disztíngvált emberek társaságában látnak, meg is kérdezi apám egyszer, hogy ez az Esterházy Péter rokona-e annak a valamikori focistának?”⁶²

Az is közkeletű vélekedés volt, még ha nem is egyöntetű, hogy *Jó csávó a Markó*: egy erdélyi közvélemény-kutatás azt mutatta, nagyon sokan úgy tudták (tévesen), hogy róla

⁵³ Romsics Ignác: „*Rendhagyó memoár*”, 112. Markó a diktatúra bukása (forradalom, államcsíny, éhséglázadás, népfelkelés, népporradalom, vö. 5. jegyzet) után kezdődött átalakulás megnevezésére sohasem a rendszerváltoztatás vagy rendszerváltozás, hanem a rendszerváltás kifejezést használja: „Rendszerváltásként kezdődött, és rendszerváltozás lett belőle” (*Hogyan váltuk rendszerünket?* In: *Zsarnokra várva*, 324.); mivel „nem teremtettük meg a teljes rendszerváltás feltételeit”, a reparáció vagy modernizáció közti választás tisztázatlansága miatt lett „a rendszerváltásból csak rendszerváltozás” (uo., 326.). Amellett, hogy bizonyos új keletű szavak, divatozó nyelvi fordulatok szinte azonnali átvételével költészetben is alkalmazkodik a köznyelv változásához, szövelezését a *változás* és a *váltás* az időtartam és a végbement változás mélységében mutatkozó különbség magyarázza: az első folyamatszerű és befejezett, a második mozdulatszerű és befejezetlen.

⁵⁴ Erdélyi S. Gábor: *Határsáv*.

⁵⁵ Majtényi László ellenzéki államfőjelölt 2017-ben. Barát József: *A tüntetőknek nincs programjuk*.

⁵⁶ *A lábujjhegyre állt ország*, 251.

⁵⁷ Markó Béla a kanapén.

⁵⁸ Szávai Géza: *A vörös kaptár szilánkjai*. In: *A vörös kaptár*, 117.

⁵⁹ Lengyel László: *A nap árnyéka*; „politikai teljesítménye a nagy erdélyi politikusokéval mérhető. Olyanokéval, akik Erdélyt közép-európai nagyságúvá és nem családi birtokukká tették. Akik Pannónia-Magyarországot és Erdélyt európai szellemben, két ikervárként kívánták építeni, és nem Hunniaként Keletre vinni. Az elmúlt században Markó az egyetlen, akinek sikerült a magyar közösséget egyenrangúságra és egyensúlyba hozni a romániai Romániában.” Uo.

⁶⁰ Tarján Tamás: *Markó Béla lírája a 2010-es évek elején*, Szemes Péter: *Gyermeki kisvilág*, 56., Vári György: *Csodagyerek, túl a hatvanon*.

⁶¹ *Markó a legelegánsabb, Markó a 2004-es év legelegánsabb közéleti személyisége*. Öltözködéséről *Így működik Markó Béla*, 152.

⁶² Vida Gábor: *Egy dadogás története*, 19.

született a magyarországi Kistehén Tánczenekar népszerű dala (2010).⁶³ Noha Markó valóban széles körben elfogadott, Romániában és Magyarországon egyaránt népszerű, tekintélyes, olykor celebként sztárolt „közszerelő”, nemzetközileg is elismert politikus volt,⁶⁴ a románok nem tudták megszokni a nevét: „Több mint másfél évtizede – tisztelnél fogva – az egyik legismertebb politikus vagyok Romániában, de alig akad román újságíró, aki le tudná – hajlandó lenne – helyesen, ékezetekkel írni a nevemet.”⁶⁵ Írták-ejtették Béla Markonak, Marko Bellának, Bellónak (tényleg Marco Bellónak hívták a velencei reneszánsz festőt és azt az albán hadügyminisztert, aki a magyar parlament európai ügyek bizottságának delegációját a kétezres évek elején fogadta Tiranában); a román sajtóban a kétezres években „is azt hiszik, hogy ez a vezetéknevem. Nekik nem volt Béla nevű királyuk. Kevés királyuk volt, de ahhoz képest sokra vitték.”⁶⁶

Akit 1989 decemberéig „sajátos hangú, öntörvényű világot teremtő költőként”, eszéistaként, szerkesztőként ismertek, RMDSZ-elnökként nemegyszer alpári módon gyalázták. A szövetség egységét erős kézzel óvó elnököt rágalmazták, feljelentették románok és magyarok, „nemzetiségre való tekintet nélkül”. Vádolták anyagi visszaéléssel, kapott fenyegetést telefonon, levélben, könyvbombaként:⁶⁷ „Vastag zárt boríték, benne kitapinthatóan egy könyv. Ausztriából jött a küldemény. [...] Német. Valami krimi. *Gyilkolni könnyű*. Vagy hasonló. Kinyitom a könyvet. Jaj! A belső borító közepén kivágva egy ablak, nyilván egészen a hátsó fedőlapig. Kék, zöld, piros huzalok és ezüstös fémlapocskák benne. Rémülten becukom. [...] jöttek hamar a tűzszerészek. Nem merték kinyitni. Kivitték Bukarest mellé a mezőre. Távcsoves puskával szétlőtték. [...] Az agyonlőtt könyv. Nem robbant. Nem volt benne töltet. Csak gyújtószerkezet. Figyelmeztetésnek szánták.”⁶⁸ „Engem az elmúlt húsz évben dicsértek, szidtak, adott esetben még árulóztak is. Egy viszonylatban érzem magam árulónak: a saját verseim viszonylatában. És hogy ezt az árulást azzal, hogy mostanában sűrűn írok, jóvá lehet-e tenni, abban egyáltalán nem vagyok biztos.”⁶⁹ Jó kapcsolatokat ápolt az újságírókkal: úgy vélte, a romániai magyar sajtó nagy része megőrizte a tartását, „de azért bőven vannak tisztességtelen újságírói megnyilvánulások is, én is kaptam, mások is kaptak csúnya öv alatti ütések. [...] Általában baj van a közéletünk értékrendjével. Nem bánám például, ha az egyház nem a politikánkkal, hanem az erkölcsainkkal foglalkozna többet.”⁷⁰ A kilencvenes évektől törvényhozóként, három román kormányban (1996–2000, 2004–2008 és 2009–2012 között) miniszterelnök-helyettesként, majd a politikától távolodóban megannyi sajtóinterjú mellett négykötetnyi életrajzi beszélgetésben adott helyzetképet az erdélyi magyar politikáról, parlamenti, kormányzati, pártelnöki működéséről.

⁶³ Láng Zsolt: *Jó csávó a Markó*.

⁶⁴ Lukács: *Markó, a celeb*.

⁶⁵ *Nyelvtörvény és környéke*. In: *Kié itt a tér*, 202.

⁶⁶ *Engedd hazámat értenem*, 194–195., *Újrahasznosított történetek*. In: *A nem létező ország*, 31.

⁶⁷ *Így működik Markó Béla*, 33., *Terrorrelhárítás*. In: *A nem létező ország*, 51–52.

⁶⁸ *Terrorrelhárítás*. Uo., 51–52.

⁶⁹ Köllő Katalin: *Szonettírás: fegyelem és szabadság*.

⁷⁰ *A lábujjhegyre állt ország*, 276–277.

Ami önismeretét, önképét illeti, „Szó sincs arról, hogy ne tudnám fölmérni a magam képességeit és korlátait, még akkor is, ha valamennyire szubjektíven ítélem meg ezeket. Tudom, hogy milyen tulajdonságok alapján tartottak mások alkalmasnak arra, hogy ilyen szerepet vállaljak: egyfajta higgadság, józanság, döntéshelyzetekben egy nagyon is kíváncsi tárgyilagosság, nyugalom, viszonylag épen megőrzött ítélőképesség. Ezzel szemben viszont valószínűleg hiányzik belőlem a nagyon gyors reagálóképesség, a nagyon gyors reflexú és dinamikus politikusok jó néhány tulajdonsága.”⁷¹ Úgy véli, azért gondolták alkalmasnak rá, hogy „a szervezetet egyben tartsam, mert a mindennapokban mindenki tapasztalta, hogy megvolt bennem az az empátia, ami az RMDSZ-ben a legfontosabb ma is, de talán általában a romániai politikában is. Nem egyébről volt szó, nem okosságról vagy ravaszságról, [...] hanem egyszerűen az empátiáról.”⁷² Elemi feltételnek tartja, hogy a politikus ne tévessze szem elől a maga elé kitűzött közösségi célokat, hogy megfelelő megoldást találjon, kompromisszummal is, ha a sikerhez az visz közelebb.⁷³ Úgy tapasztalta, „lehetséges erkölcsösen politizálni, ám ha az az alapvetésünk, hogy a kompromisszum erkölcstelen, akkor a politika is szükségszerűen az”, ezért kell megkülönböztetni egymástól a kompromisszumot és a megalkuvást.⁷⁴ Az erdélyi politika ugyanis Bethlen Gábor óta „rákényszerült, hogy saját érdekeit különböző szövetségek kialakításával, azok rugalmas átgyúrásával próbálja képviselni. Mára már nevetségesnek is tartom, hogy időnként félreértjük a saját történelmünket. Kacagok azon például, hogy kurucnak minősül, aki nem ismer sem Istent, sem embert, sem világot, sem semmi mást, és makacsul tör-zúz minden akadályon át, míg labanc az, aki kompromisszumokat köt, másokkal összeáll, szövetségei vannak”⁷⁵ Úgy látja, az erdélyi és a magyarországi mentalitás legfőbb különbsége a sokat emlegetett Bethlen Gábor-i (kultúraépítő és politikai) hagyomány: Erdélyben „makacsul ragaszkodunk egy kitűzött célhoz, de tudjuk, hogy ahhoz tárgyalni, tárgyalni és még egyszer tárgyalni kell.” Ez a hagyomány „búvópatakként [...] végigjött az erdélyi történelmen”, még sincs kultusza.⁷⁶

„Viszonylag nyugodt, kiegyensúlyozott vezető voltam, aki ezáltal egyfajta stabilitást tudott teremteni.”⁷⁷ Úgy tapasztalta, hogy csak azok megfélemlíthetők, akik „nem azért vállalkoztak a politikára, mert szeretnének egy bizonyos jövőképet érvényesíteni, hanem mert egyszerűen politikusként képzelik el az életüket, és semmitől sem tartanak jobban, mint a bukástól.”⁷⁸ Gyűlöli a populizmust, különösen a demokráciának festett autokráciát tartja veszélyesnek „a demokrácia született harcosaival”, akik kormányra kerülve megszeretik a hatalom ízét, vezérük pedig úgy

érzi, erre született, és úgy viselkedik, mintha a hatalom örökös hitbizománya lenne. Legfeltűnőbb személyiségjegye „az önuralom, a belülről kontrollált fegyelem”,⁷⁹ „eredendően derűlátó, bizakodó ember, ezért nagyobb súlya van annak, amikor ő ír a kiüttalan hétköznapiak nyomasztó, felőrlő körben forgásáról”. Bár néha zárkózottnak tűnik, nyugodt, magabiztos, „ítéletalkotásában pontos, állásfoglalásaiban diplomatikusan határozott. Legérdekesebb a mosolya: kajla bajsza [1982-ben – CSM] alatt ravaszdi módon kezdi, aztán nyílik, s amikor elneveti magát, egészen széles és derűs. [...] a titok ott van tartózkodása és humora között”.⁸⁰ Mindamellett „egyik legmeghatározóbb tulajdonsága [...] a megbízhatósága. Ha valamit elvégez, igyekszik tiszteletesen elvégezni; ha valamit megígér, betartja; mindent megjegyez, semmit nem felejt; és bosszantja, ha mások nem ilyenek. [...] a megbízható minőség képviselője”.⁸¹ Fontosnak tartja saját személyiségét: „Nem nagyon tudom alárendelni magamat másoknak, rendkívül erős bennem az önmegvalósítási meg önkifejezési szándék. Egyfajta exhibicionizmus [...] alkotás által, művek által hosszabbítsd meg magadat, az életedet nyisd ki, azt, aki biológiaiilag vagy, mert ez egy bezártság.”⁸²

Kedvenc színe a fűzöld és az égszínkék, „a távolság színe” (*Maszk mögött a vers; A haza milyen?*). *Talanítás* című kötetének megjelenésekor Ágoston Vilmos Max Lüscher színtesztje alapján vizsgálta a versekben használt színek előfordulását és pozitív-negatív értéktartalmát, majd anélkül, hogy az eredményt tudatta volna Markóval, vele is elvégeztette a tesztet. Az eredmény: „»rugalmas feszültségi állapot«. Határozottság, kitartás, változásokkal szembenező állandóság”. Az összkép „erős én-tudatról tanúskodik, biztonságra törekszik és határozott önértékelésre. A szürke elutasítása a kívülállás megvetését jelenti, úgy érzi, joga van részt venni mindenben, ami körülötte történik. Elveti az élettelen nyugalmat, zavarja a semlegesség, célratörően mindent ki szeretne próbálni, ami eléje kerül, nehogy elmulasson valamit. [...] konfliktushelyzetben van, [...] de eszményi harmóniára vágyik, megértésre [...] »fogékony az esztétikum minden formája iránt«. [...] »hétköznapijaiban« határozottabban törekszik a céltudatos munka eredményeinek összegzésére, mint a költészet magánvalóságában.”⁸³ Olyan alkotó, aki „állandóan töpreng saját státusán, saját feladatán. Kipróbál, mérlesekkel, számba vesz, majd dönt. Egyszersmind tudósít mérlegeléseiről, dilemmáiról s a helyzetről, amelyben éppen azok a dilemmák fogalmazódnak meg. [...] rendkívüli figyelemmel követ mindent, ami körülötte és benne történik, de ezt az érzékenységet hajtóerőként használja az azonnali cselekvéshez, valahányszor hiányosságokat érzékel.”⁸⁴

Kedves festői Csontváry és Dalí, költői Arany, Ady és József Attila. Legtöbbször mégis Petőfit idézi, de Csokonait, Weöres Sándort, Juhász Ferencet is, máskor Dsida

⁷¹ Tompa Gábor: *Ellenzék és erkölcs*. In: *Az erdélyi macska*, 238–239.

⁷² *Engedd hazámat értenem*, 152.

⁷³ *A lábujjhegyre állt ország*, 43–44.

⁷⁴ Jenei Gyula: i. m., 63.

⁷⁵ *Így működik Markó Béla*, 108.

⁷⁶ *Engedd hazámat értenem*, 29., 34.

⁷⁷ *Így működik Markó Béla*, 20.

⁷⁸ *Engedd hazámat értenem*, 7.

⁷⁹ *A lábujjhegyre állt ország*, 255., 171., Koszta Gabriella: *Markó Béla és a kiterített »magyar kártya«*.

⁸⁰ Ágoston Vilmos: *Előszó*, 3–4., Egyed Péter: *Markó Béla. A tárgyak és a formák*, 527.

⁸¹ Demény Péter: *Ex libris*. Kiemelés az eredetiben.

⁸² Fekete Vince: i. m., 94–95.

⁸³ Ágoston Vilmos: *A talanítás színei*, 168–169.

⁸⁴ Balázs Imre József: *A hasonlat egyik oldala*, 254.

Jenőt, Szilágyi Domokost, Lászlóffy Aladárt, Tandori Dezsőt. A magyar történelem nagyjai közül Szent Istvánt, Hunyadi Mátyást, Dávid Ferencet, Bethlen Gábort, Rákóczi, Széchenyit, Kossuthot, Deák Ferencet, Adyt, Kós Károlyt, Márton Áront, valamint Jézust csodálja. A legfontosabb férfi tulajdonságnak az intelligenciát, az erőt és a lélekjelenlétet mondja, saját erényeként elemzőképességét és következetességét említi.⁸⁵ Úgy véli, ha a karizma annyit jelent, hogy „valakinek van meggyőző ereje, tehát a maga meggyőződését tudja közvetíteni másoknak, és el is tudja fogadtatni”, akkor „karizmatikus politikus voltam. Irodalomban nem tudom.”⁸⁶ A költészet és a politika egyaránt az önmegvalósítás lehetséges formáit kínálta számára: „Ha a politikában megtalálod az utakat-módokat az önkifejezésre, és az eszközeid is megvannak hozzá, azt fogod választani. Mellette minden más elsorvad, például a költészet is. Nálam ez történt egy ideig”;⁸⁷ „Valószínűleg egy valóban hosszú időszakban alkalmas voltam a politikai vezetésre. De csak ha rajtam múlt volna, én nem ezt választottam volna. A politika választott engem. Vagy rákényszerített egy bizonyos történelmi helyzet.” A nehéz kezdetek után „a politikából sok mindent megszerettem. Nem igaz, hogy szenvedő költő voltam [...], állandóan gyötört volna engem, hogy valami nem nekem való feladatot végzek reggeltől estig. Megszerettem, rengeteg elégtételt is adott, és nemcsak azáltal, hogy számos dolgot meg tudtunk valósítani, [...] hanem azért [is], mert a politika is lehet értelmiségi feladat.”⁸⁸ Különbséget tesz siker és eredmény között, miközben teljesítményközpontú és „sikerorientált”:⁸⁹ „nem véletlenül akartam poétává lenni, úgymond, mert ez esélyt jelent az önkifejezésre. Az alkotó ember rendkívül hiú. Nem lehet úgy érvényeset alkotni, hogy nem akarod magadat megmutatni, ahogy Ady Endre mondja. [...] nekem a boldogság a cselekvés, a mozgás, a tett, a megszólalás, tehát a siker is, de jó értelemben véve.”⁹⁰

Hetven évvel Trianon után kezdett munkája során, tizennyolc éves elnöksége alatt az önálló erdélyi magyar politika azóta sem megismételt sikereket ért el; „Nem mindenki ért egyet Markó Bélával, de azzal igen, hogy amit csinál, azt jól csinálja.”⁹¹ A megőrzendő eredmények között tartható számon egy lehetséges magyar autonómia gazdasági alapjainak megteremtése, a magán- és közösségi javak részbeni visszaszerzése, az anyanyelv nyilvános használatának biztosítása, az oktatás, a kultúra és a civil szféra működési lehetőségeinek szélesítése: „Fontos rendelkezéseket vettünk be a román alkotmányba, szabályoztuk az anyanyelvű oktatást, a közigazgatásban lehetővé tettük a magyar nyelv használatát, és kiteljesítettük a nemcsak magyaroknak fontos önkormányzati jogokat. Ezenkívül az államosított javakat, szántókat, erdőket, ingatlanokat, ha nem is teljesen, de nagymértékben vissza tudtuk szerezni

a magánszemélyeknek és az egyházaknak is.”⁹² 2023 telén úgy vélte, hogy bár a gyűlölet még mindig ott lappang a mélyben, a közérzet némiképpen megváltozott Erdélyben, „elfogadóbb lett egymás iránt a mindennapokban, a magyarok megtalálták a modus vivendit, és a románok is másként tekintenek a magyarokra.”⁹³ Az RMDSZ Európa legnagyobb kisebbségének érdekvédelmi szövetségéként a magyar közösség jövőjét alapozta meg – lesz jövő, ha lesz még közösség. Mint mindig és mindenütt a társadalomban és a politikában, a felek meggyőződésétől, tapasztalatától, személyes érdekeitől függően ebben a szervezetben is sokféle elgondolás volt jelen az irányvonalról, szövetségi politikáról, részletkérdésekről folytatott vitákban. Amikor Christoph Pan meghívására Takács Csabával 1995-ben Dél-Tirolban járt, Silvius Magnago, az ottani olasz kisebbség pártjának tiszteletbeli elnöke három dologra intette őket: „1. Őrizzük meg a politikai egységünket, és egyetlen pártba tömörüljön minden erdélyi magyar. A Dél-Tirol Néppárt sikerének is ez volt az egyik feltétele. 2. Ha valamit közösen, bármilyen kis szótöbbséggel is eldöntöttünk, többé ne térjünk vissza a döntésre. A Dél-Tirol Néppártban sok vita volt az autonómiáról, szemben az elszakadás-pártiakkal, de amikor a döntés megszületett, tiszteletben tartották, nem kezdték újra. 3. Először minden bajunkkal Bukarestbe menjünk, és csak aztán Budapestre. [...] »Mi is először Rómába mentünk mindig, és csak utána Bécsbe.«”⁹⁴ Ezeket az elveket követte az Európai Unió tehetetlen, jó szándékú értetlensége, Bukarest és Budapest ellenszelei és a román pártérdekek ellenében is. Politikáját tévedéseivel, mulasztásaival, hibás döntéseivel és sikereivel az eredmény minősíti, tevékenységének mérlegét az idő vonja meg. Politikai működését ebben a könyvben annak az értelmiséginek az intellektuális teljesítményeként szemlélem, aki a felelősséget a közösség javára, a vele járó áldozatot az alkotó kárára vállalta.

Még pártelnök és kormányfő-helyettes volt, amikor egy kritikusa megvallotta neki, szívesen ír verseskönyveiről, de majd csak akkor, ha már felhagyott a politikával,⁹⁵ amióta politizál, „már mintha nem lenne divat róla írni (?), mintha nem lenne divatos (?).”⁹⁶ Voltak, akik már a kilencvenes évek elején úgy vélték, költészeté máris „elhelezhető” az új magyar irodalom történetében, nem feltétlenül csak minősége okán, hanem főként azért, mert a lírikus vezéráldozatot követelő pályamódosítása lezárta az életművet is. Akkoriban én sem írtam róla, nem azért, mert átmenetileg (bő húsz évig) politikus volt, vagy mert átmenetileg (húsz évig) én is az voltam. Amikor kevéssel 1978. nyári szegedi találkozásunk⁹⁷ után *A szavak városáról* és a *Sárgaréz évszak*ról először írtam Magyarországon, igyekeztem megismertetni líráját az „anyaország”

⁸⁵ „Hiszem, hogy tele van a mindenség üzenetekkel.”

⁸⁶ Fekete Vince: i. m., 97.

⁸⁷ *A magyar kártya*, 65.

⁸⁸ *Engedd hazámat értenem*, 150., 157. Politikai szerepvállalását ezzel együtt személyes áldozatnak érezte, vö. 23. jegyzet.

⁸⁹ Fekete Vince: i. m. 91.

⁹⁰ *A lábujjhegyre állt ország*, 29.

⁹¹ Szász János: *Markó nyugalma*.

⁹² Jenei Gyula: i. m., 60.

⁹³ Gulyás Márton: „Nem értek egyet azzal, hogy így kényeztetjük a Fideszt”.

⁹⁴ *Pan Professzor Európája*. In: *Zsarnokra várva*, 186., *Ez is kell az autonómiához*, 6., *Felelőtlen felelősök*. In: *Kié itt a tér*, 144–145.

⁹⁵ *A magyar kártya*, 81.

⁹⁶ Bogdán László: *Erdélyi utazások*, 9.

⁹⁷ 1978 májusában találkoztunk először, l. Csapody Miklós: *A mi szagláraink*, 127–127., „Semmilyen aggodalom nem fölösleges”. In: *Zsarnokra várva*, 131.

olvasóival.⁹⁸ A nyolcvanas években madárlátta (a cenzúra miatt nem közölhető, csem-pészárúként magammal hozott, vagy kolozsvári, bukaresti diplomáciai futárpostával érkezett) verseit afféle impresszárióként helyeztem el pesti, szegedi, debreceni, szombathelyi folyóiratoknál. (Irodalmi) ügynöki munkámat 1982-től megnehezítette, hogy munkahelyemről eltávolítottak, mivel a kulturális minisztérium irodalmi osztályán általam „felügyelt” *Tiszatáj*-ban a párközpont tudta nélkül jelent meg Köteles Pál Ion Lăncrănjan magyargyűlölő pamfletjére írott válasza.⁹⁹

Írtam később a *Friss hó a könyvön* szonettjeiről, megszerkesztettem a *Mindenki autóbuszát*, első magyarországi verseskötetét.¹⁰⁰ 1990-től, az irodalomtól immár mind messzebbre eső teendőink szaporodásával mindkettőnk számára új „szerep-fenomenológia” kora következett,¹⁰¹ mégis könyvet terveztem költészetéről, elgondolásmat tíz év parlament után (közben) sem adva fel végleg. Kapóra jött, hogy amikor a *Kriterion Közelképek* című kismonográfia-sorozata megindult, „szerzők kerestek”: 2001 őszén „szívesen megírnám Markót és Kuncz Aladárt, lévén mindkét úr »személyes ismerős«”.¹⁰² A sorozatot szerkesztő Cseke Péternek „Markót elvállalom, ha tényleg tervezi, és ha »nincs rá vevő«. Miért nincs? Lehet, hogy [...] politikai okokból nincsen jelentkező? Mármint, hogy MB már rég politikus, és akkor hogyan lesz ez a monográfiában?”¹⁰³ Eszembe sem jutott, hogy ha nekiállok, nem az irodalomtörténész politikus ír könyvet egy másik politikus költészetéről – ha a kézirat kell a *Kriterion*-nak, nyilvánvalóan csakis a költőről, „nem az RMDSZ-elnökről”.¹⁰⁴ 2002 tavaszán még mindig késett a kolozsvári válasz, amit nem bántam, Markó-ügyben „nincs sok egyeztetnivalónk”.¹⁰⁵ Időközben „A költőről írandó könyvecske előmunkálatait elkezdtem, Béla is ígért valamit hozzá”,¹⁰⁶ aztán ő sem felelt, de „talán néha még mindig ír verset”.¹⁰⁷ Sehogy sem akarván lemondani elképzelésemről, később sem láttam be, ami az elhallgató költőnek már személyes tapasztalata volt: hogy az egyik életforma kizárja a másikat, s nemcsak a vers írójának, hanem elemzőjének is szüksége van a nyugodt és folyamatos munkára, időre, hogy ne csak benézzon a versbe,

⁹⁸ *Lakott mondatok közelében* (Életünk, 1978). Átfogó tanulmányokban: „szívérványtalan lesz a birodalom”. A romániai fiatal magyar líráról (Mozgó Világ, 1979): „Nemrég kaptam meg a Mozgó Világot, tanulmányodhoz őszintén gratulálok, nagyon örültem neki, alapos munka – a továbbiakban ez is forrásanyag.” *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Kézdivásárhely, 1979. május; *Értelem és remény*. Tíz év fiatal erdélyi magyar irodalma (Alföld, 1987), *Csipike és testvérei*. Az erdélyi magyar gyermekirodalomról (uo., 1988), és publicisztikában: *Hálaadás* (Magyarország, 1994), *Mindenki autóbusza* (Vasárnapi Hírek, 2001).

⁹⁹ „Költő az legyen, mi népe”. In: *Zsarnokra várva*, 26., „Semmilyen aggodalom nem fölösleges”. Uo., 133., *Nacionalistákról és irredentákról*. Uo., 487. L. Kézdivásárhelyről Marosszentkirályig, 215., 316. jegyzet, *Indulat és rezignáció* (Az örök halasztás), 18., *Esszé, tanulmány, publicisztika. Próza*, 146., 460. jegyzet.

¹⁰⁰ *Markó Béla: Friss hó a könyvön*. L. még Markó Béla *Mindenki autóbusza* című verseskötetéről. In: Csapody Miklós: *Késői ünnep*, 97–100. Az előzményekről Uő: *Távolsági szonettjárat*. In: *A történet fénye*, 341–371.

¹⁰¹ Egyed Péter: *A politikus és a költő szerepfenomenológiája*.

¹⁰² *Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz*. Bp., 2001. október 21.

¹⁰³ *Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz*. Bp., 2001. november 21.

¹⁰⁴ *Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz*. Bp., 2001. december 15.

¹⁰⁵ *Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz*. Bp., 2002. május 18.

¹⁰⁶ *Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz*. Bp., 2002. október

¹⁰⁷ *Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz*. Bp., 2002. október 26.

hanem benne is lakjon. Markó sem felelt ’89 decembere óta, nekem sem volt elég „az a félóra vagy óra, amit a fehér papír előtt tölt az ember, ehhez nap mint nap benne kell élni a költészetben.”¹⁰⁸ Másféle elmélyülésre lett volna szükségem, mint levéltári kutatásra épülő munkához, Bálint Sándornak a közelgő centenáriumra készülő politikai életrajzához, ami ugyancsak önszorgalmú vállalkozásom volt a politika ki-merítő mindennapjaiban.¹⁰⁹ 2002 végén mégis megint nekifogtam „Az abszolút politikamentes Markó-könyvnek [...]. Nem a megírásnak, ahhoz még hónapok kellenek, de már tudom, milyen lesz”,¹¹⁰ és ha 2003 őszén „túlleszek a Bálint Sándor-könyvön, tényleg már csak Markó verseivel fogok foglalkozni.”¹¹¹

A kétezres években aztán mégsem futotta már másra, mint hogy idézzem egy-egy költeményét,¹¹² a *Mindenki autóbuszáról* írott szerkesztői jelentésemet fölvegyem Baka István emlékének ajánlott könyvembe (*Késői ünnep*, 2008), mottónak *A negyvenedik év szonettjét*, Baka Markónak ajánlott versét választva.¹¹³ Közös barátunk és versei Markó emlékezetében: „Baka Istvánt régről ismertem, harmincéves volt, amikor először találkoztunk. Én huszonhét. Űlt a *Kincskereső* című gyermekirodalmi folyóirat szerkesztőségében, magányos volt, pedig sokan szerették, és sokakat szeretett ő is. Nagyszerű szerkesztő is volt, kérte tőlem a gyermekverseket, küldtem örömmel. A *Kincskereső*-ben megjelenni fontos volt nekem.”¹¹⁴ Baka István tette fontossá. Nem emberként volt magányos, hanem költőként. Szomorú is volt. Szintén nem emberként, hanem költőként. De ez a szomorúság átütött a mindennapjain is. Beszivárgott a versekből az életébe. Sok dedikált kötetem van tőle, általában azt írta nekem, hogy: »baráti szeretettel«. Van viszont egy válogatott kötete, az *Égtájak célkeresztjén*,¹¹⁵ amelyet így dedikált: »Markó Bélának és övéinek együttérző szeretettel«. Ha a dátumot nézem, érthető, miről van szó: 1990. IV. 24. Egy hónappal Marosvásárhely véres márciusa után. Nekem dedikált vers is van ebben a könyvben: *A negyvenedik év szonettje*. A cím alatt: Markó Bélának, Marosvásárhelyre. Hamarabb, 1988-ban született a vers, akkor volt Baka István negyvenéves [...]. Szomorú volt, mint Kelet-Közép-Európa és a Balkán népei: szlovákok, horvátok, szerbek, románok, bolgárok, ukránok, talán még a lengyelek is. A legszomorúbbak a magyarok. Száz esztendeje mindenképpen. Baka István empátiája ugyanaz emberként és költőként. Küldött nekünk Delikátot, kávét és csokoládét. Írt hozzám verset. Hozzánk. Mindannyiunkhoz. Nem volt más az ember, mint a költő. Pontosság, empátia, szeretet.

¹⁰⁸ *Ez nem demagógia*. In: *A feledékeny Európa*, 10–11.

¹⁰⁹ „A világban helytállani...” Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980. Korona Kiadó. Bp., 2004.

¹¹⁰ *Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz*. Bp., 2002. november 23.

¹¹¹ *Csapody Miklós levele Ilia Mihályhoz*. Bp., 2003. augusztus 26.

¹¹² *Hálaadás* c. jegyzetében a *Szonettkalendárium* téli darabját, a *Mindenki autóbuszában* a státusztörvény kapcsán a címadó verset.

¹¹³ A *Mindenki autóbuszáról* bő harminc évvel később írtam *Távolsági szonettjárat* címmel, *Egy irredenta hétköznapi* c. gyűjteményét bemutattam az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (2009. június 5.) és a budai Litea Könyvesboltban (október 15.). Nem írtam róla, de forrásként használtam *A mi szaglárainkhoz* (2019).

¹¹⁴ Baka Istvánról és a *Kincskeresőről* l. 116. jegyzet és „*otthonos lesz, ami idegen*” (A haza milyen?).

¹¹⁵ Válogatott és új versek. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1990.

Ilyen volt az életében, ilyen a verseiben. [...] amit nehezen, néha habozva mondott ki egyébként, azt költészetében tisztán, nyersen, erővel közvetítette. [...] Nem formakereső, hanem szerepkereső költő. Keresi a legalkalmasabb szerepet, hogy az egyéni vagy közösségi sorskérdésekről véleményt mondjon, beleértve a hazát és a nemzetet. [...] Őszinte pátosz van egész költészetében. Úgy vélem, mindmáig az utolsó igazán patetikus magyar költő.”¹¹⁶

Markó az RMDSZ élén, a törvényhozásban és a kormányban, én a magyar parlamentben igyekeztem előmozdítani valamit mindabból, amiben mindketten hittünk, akkor még abban is, hogy a demokratikus jogállam közös építményét senki sem tudja romba dönteni a maga hasznára, az ország és a magyar kisebbségek kárára. Szonettek és tanulmányok írása helyett beszédeket mondtunk, vitáztunk, vergődtünk, közben többször találkoztunk Pesten, az MDF országos gyűlésein, Bukarestben, Nagyváradon, Szatmáron, Aradon, Kolozsváron, Marosvásárhelyen. Néha hosszú asztalok mellett tárgyaltunk, ő az RMDSZ elnökeként a Magyar Állandó Értekezleteken, én a MÁÉRT MDF-es képviselőjeként, a Külügyi vagy az Európai Ügyek Bizottsága, az Interparlamentáris Unió magyar–román baráti tagozatának tagjaként.¹¹⁷ Négyszemközt ritkán beszélünk, szorított az idő és a protokoll: olyankor mi is úgy tettünk, „mintha / tényleg azok lennénk, akik éppen vagyunk” (*Részlet egy emlékiratból; A haza milyen?*). Az RMDSZ elnöke egyik magyar kormánnyal sem ápolt bensőséges viszonyt, politikai állásfoglalásaink azonban húsz éven át logikus módon azonos tartalmúak voltak, mert, mint egyszer megjegyezte, „mind a ketten elég jól ismerjük Erdélyt, csak én egy kicsit még jobban”. Az első szabadon választott magyar kormány konszenzusos külpolitikájának három alaptétele az európai integráció, a jószomszédsági politika és a határon túli magyarság ügye volt. A „határon túli magyar politika” alapvetése, a szülőföldön való megmaradás támogatása azonban hiába volt éppoly magától értetődő, mint a parlamentáris demokrácia, mára mindkettő a múlté. Papír helyett homokra vagy víz hátára írtunk? Amit végeztünk, „el lehet felejteni, szemébe lehet hajítani, megsemmisíteni mégsem lehet. Ami volt, az megvolt, és éppen azért nem lehet megváltoztatni, mert már nincsen”,¹¹⁸ vagyis „homokra írtam / hiába törli a víz / ami már megvolt” (*Ügyis; Fűszál a sziklán*); „amit akart, / teljesült is belőle valamennyi, / talán kevés, ám mégis több, mint semmi” (*Életrajz szonettben; Autóbusz Kufsteinba*). Weöres Sándorral szólva, „Mert ami egyszer végbement, / azon nem másít semmi rend, / se Isten, se az ördögök: / múltónak látszik és örök” (*Öröklét*). De talán hit és cselekvés, illúzió és csalódás akkor sem volt hiába, ha azóta Erdély, „a túlsorduló hűség és a fölös lelkiismeret-furdalást okozó hűtlenség országa”¹¹⁹ azóta „»mindenki autóbuszából« lassan »mindenki biciklijévé«” lett.¹²⁰

¹¹⁶ Borsodi L. László: „Voltam, ki voltam, s vagyok, ki vagyok”. L. Markó Delikát (Csatolmány) és Baka A negyvenedik év szonettje c. költeményeit.

¹¹⁷ Választási megfigyelőként, konferenciák előadójaként, házelnöki delegációkban, az RMDSZ meghívottjaként (és a marosvásárhelyi szervezet pártoló tagjaként) kongresszusokon, az SZKT (Szövetségi Képviselők Tanácsa: *Beszédek, előadások*, 150. jegyzet) tanácskozásain, könyvbemutatókon, a Varadinumon, szoboravatáson, koszorúzáson, temetéseken.

¹¹⁸ Engedd hazámat értenem, 9.

¹¹⁹ Az erdélyi macska. In: *Az erdélyi macska*, 32.

¹²⁰ A Csatolmány ajánlásából (2013. november 9.).

A kilencvenes években már kevesen hitték, hogy „a politikába beüzetett” költő valaha is képes lesz az irodalomba való visszatérésre. Legfeljebb remélték, hogy „ha az idő alkalmas volta engedi vagy kikényszeríti, akkor újra a poézis erejével és szépségével szóljon”.¹²¹ 2010 körül ismét változott a világ, ha nem is akkorát, mint ’89-ben, Kelet-Európa lelkesítő, hol véres, hol megegyezéses, mindenütt zavaros „forradalmaival”. Lezárult egy zaklatott, de reményteli korszak, a térség posztkommunista országai nehezen, de eljutottak a diktatúrától a parlamenti demokráciáig, némelyik megrekedt, azóta vissza is fordult. Van, ahol legalább színleg azóta is tartják az irányt, másutt megint vissza a múltba indult el az ország. Markó már korábban érlelte a döntést, tudva, hogy „a hatalom megszerzéséért vagy megtartásáért folytatott küzdelem, a folyamatos kompromisszum-készség megöli az alkotó embert, és megöli a költészetet”,¹²² mégis hosszú időbe telt, amíg arra jutott, hogy „sürgősen meg kell próbálnom visszamenni azon a keskeny pallón, ami még visszavezet az igazi önkifejezéshez, a vershez”, miközben „Visszalépkedésem a költészet és a magánszféra felé egyszerre történik.”¹²³ 2010 után, immár távozóban „Nehéz lesz »elengedni« az eddigi szerepeidet. Átérezem, milyen nehéz folyamat áll előtted, lelki-
leg.”¹²⁴ És bár a főirány változatlan maradt, nem volt könnyű visszaállni az egyenes régi vonalába, (vissza)módosítani az alkotói pályát, helyreállítani természetes életformáját, megszámlálhatatlan „kimaradt szó” után újra „megkeresni a helyemet”.¹²⁵

Az RMDSZ elnöki tisztéről 2011-ben mondott le, 2016-ban végleg visszavonult: „Mire észrevettem magam, a többiek visszatértek eredeti hivatásukhoz, és én ott ragadtam”.¹²⁶ Felismerte, hogy évtizedeken át „nem lehet a politikát lélekkel csinálni, előbb-utóbb az ember felhasználja a spirituális-intellektuális tartalékait és politikai vadállattá válik. Markó ezt nem akarta, amint érezte, hogy a romantikának vége, már nem lehet olyan élesen ütköztetni a véleményeket, felnőtt egy karrierista generáció, kilépett”,¹²⁷ mégis „nehéz visszavonulni. A hatalom privilégiumokkal jár, és ezekről nem könnyű lemondani. De éppen a hiányérzet győzött meg arról, hogy igazam volt, amikor úgy döntöttem, át kell adnom a stafétát. [...] reveláció volt, hogy végre önmagam lehetek, és nem vagyok minden pillanatban alárendelve egy kollektív akaratnak.”¹²⁸ Az is tény, hogy a politikából „Nem lökött ki senki, én döntöttem úgy, hogy átrendezem a prioritásaimat”; hozzájárult ehhez, hogy „a politikáról egyre rosszabb véleményem van”,¹²⁹ hiábavaló időjatekként sem valószínű hát, amit az a bizonyos álinterjú a szájába adott, hogy miután 2029-ben (!) visszautasította az Európai Főtanács (!) tagságát, 2041 után (!) ismét szerepet vállal a politikában...¹³⁰

¹²¹ Nagy Gáspár: *Markó Béla*, 29.

¹²² *Megkérdeztük Markó Bélát*.

¹²³ *A magyar kártya*, 69–71.

¹²⁴ Cs. Gyimesi Éva levele Markó Bélához. Egy levelezőlap margójára. In: *Zsarnokra várva*, 514., Jakabffy Tamás: *A gyöngy és árnyékai*, 2. rész.

¹²⁵ *Engedd hazámat értenem*, 471.

¹²⁶ (MTI): *Így működik Markó Béla*.

¹²⁷ Csete Soma: *A közélettől a létlíráig*.

¹²⁸ Koncz Tamás: *Beengedni szelet, tücsköket*, 11.

¹²⁹ *A magyar kártya*, 88.

¹³⁰ Jakabffy Tamás: *Sminkelés vésővel...*, [Láng Zsolt: *A jövő emberei*], 83–84.

Vannak, akik szerint túl sokat ír, képei úgymond megkoptak, nyelve hétköznapi-vá, tárgyi világa egyhangúvá, gondolati egyneműsége unalmassá vált. Zavarba ejtő termékenysége gyanút kelt, ami aggályos a minőségre nézve, mert mintha monoton tömegtermelést folytatna automatizált „szonett- és szabadversgépezetének” gyártó-sorain.¹³¹ Akik az ihlet fogyatkozása miatt aggódalmaskodnak, lírájának felhígulásaként szemlélik gyakori jelentkezését, egymást sűrűn követő könyveit,¹³² pedig a költő már a rendszerváltozás előtt is nagyjából két évente adta ki versesköteteit. Hasonló ellenérzésekkel, hogy csak néhányat említsünk az elődök közül, utóéletében sem találkozott Szabó Lőrinc, aki ötvennél több verseskötetével gazdagította a magyar irodalmat, Weöres Sándor, aki talán száz, Juhász Ferenc, aki nagyjából hetven művet hagyott maga hátra, de még a „szonettgyáros” Tandori Dezső sem, aki prózával, esszéivel, műfordítással több mint négyszázat. Nekik is az írás volt az életük értelme és kifejezője, nem rutin, hanem létforma: életerő, mondanivaló, líra és filozófia: tudták, hogy a költőnek saját életét kell feldolgoznia. Azokat a kortársakat sem érdemes hosszan sorolni, akik ritkán hallgatnak, azt pedig, hogy az idősebbek közül új formát keresve ki hányadik virágzását éli, legfeljebb néhány kritikus számolja. Az irodalomban biztosan nem igaz, hogy a kevesebb több, olykor mégis mintha könyvebb volna méltányolni a kevés szavú költőt. Markó nem tesz mást, mint örömmel és módszeresen dolgozik. Egyszerre intellektuális, sztoikus, tárgyyszerű és elégikus, máskor indulatos, vagy épp érzelmes, akkor is, ha az, hogy „valaki hetvenkét évesen verset írjon, nem igazán illik a magyar kultúrán belül kialakult költőképbé. Nálunk a költők vagy nagyon fiatalon meghaltak, vagy elhallgattak, legfeljebb írtak öszikéket, esetleg nagyon lehiggadt, nagyon prózai, nagyon távolságtartó lírát műveltek még egy ideig, mert az végképp nincs benne a kultúránkban, hogy hetvenkét évesen még szabad érzelmesnek lenni.”¹³³

Visszatérése végül is könnyebb volt az irodalomba, mint az irodalmi életbe, könyvebb, mint az olvasókat és az irodalmi világot meggyőzni róla, hogy számára fontosabb az írás a politikánál. Mégsem akart szabadulni a termékenyítő köztes állapottól, mert „akkor válunk elfogadottá, amikor írásunk arról szól, akik vagyunk.”¹³⁴ Abban, hogy valóra váltsa elhatározását, segítette az a reménye, hogy 1989 előtti irodalmi elfogadottsága legalábbis egy darabig „nem taszít be semmilyen táborba”.¹³⁵ Döntését az irodalmi létezés vonzásának és a politika taszításának kettős „mágneshatása” is befolyásolta: amellet, hogy a 2000-es évek elejétől ismét írni kezdett, úgy találta, „a hagyományos demokrácia mintha kifáradt volna, s előretört egy populistá társadalom- és politikaszemlélet”, ehhez pedig „más emberekre van szükség, nem azokra, akik az előző két évtizedet végigvitték”.¹³⁶ Aggodalma érthető volt, magabiztos különállását

nehezen viselték a magyarországi politikai szekértáborok. Idő múltán hiába mondták róla, hogy „a líra Eötvös József bárója”,¹³⁷ a harctéri logikából mindkét oldal azt következtette, hogy ha nem velük tart, az ellenfél szekértolója, mint ahogy a „liberálisnak” bélyegzett Bánffy is kapott hideget-meleget a maga idején – csak éppen, sajnos, neki lett igaza. Magyarországon végképp nem értették, hogy nem mások szekerét toltá, hanem az erdélyi magyarságét húzta, a rész helyett az egészet, hogy nem „anyaországi” hűbérurat vagy román pártfogót keresett, hanem szövetségest. A provincia infantilis, vérre menő számháborújában szidalmazták, elhallgatták, vagy épp magasztalták és hódoltak neki, ami megint az ellenoldal gyanakvásait erősítette, nem a költőnek, hanem a versnek és az olvasónak ártva. Különben is költő vagy politikus? A kérdés nem kevés fejtörést okozott, lévén, hogy az „átlagolvasónál” kevesebbet csak a politikával elfoglalt emberek olvasnak. A szembenálló hatalmi csoportok, ellentétes felfogások nézőpontjából Markó működése sokféleképpen mérlegre tehető, a költő és a politikus teljesítménye azonban akkor sem mosható össze, ha a politika, a közélet, a közösség képviselője éppúgy részévé vált költészetének, mint életének valamennyi tapasztalata, aminthogy a valóságos és a költői én sem különválasztható.¹³⁸ Markó „bátor költő. Ez sokaknak esetleg fel sem tűnik, akik nem szeretik a politikust, vagy akik nem képesek figyelni.”¹³⁹ Történelmi szerepét elhallgatják, szidalmazták, máskor magasztalják, olykor tárgyilagosan mérlegre teszik, mindenesetre az RMDSZ-elnököt is „sokat fogjuk méltatni, és talán arra jutunk, hogy nem annyira a gazdasági érdekcsoportok kiszolgálója volt, hanem inkább az, aki igába fogta és domesztikálta a padrékat.”¹⁴⁰

„Naponta felavatjuk / és leleplezzük Erdélyt, / mint élettelen szobrot, / amely élő volt nemrég” (*Fakard; Csatolmány*); „Hány táblát lelepleztem, / hány szobrot felavatam, / míg árleszállítás volt / az égi lerakatban” (*Retró; Csatolmány*), holott „Erdély 21. századi terein úgy kellene megelevenednie a múltnak, hogy közben a jövőnek, a jövőről is mondjunk valamit.”¹⁴¹ Miután az Erdély-szerke Serifnek vagy Országos Bélának becézett,¹⁴² állítólag merev, besavanyodott szoboravató kilépett a politikából, fanyar székel humorra is visszatérni látszott.¹⁴³ „Amit látnom kellett, láttam, / Amit állnom kellett, álltam, / Úgysem lett meg, amit vártam / Hiszen nem is lehetett, / Tudtam, de nem hittem mégsem, / Hogy az lesz a messzeségben, / Ami itt is megvan készen” (*Hoc erat in votis; Bocsáss meg, Ginsberg*). Ezzel az önkéntes felfüggesztés visszavonódott, következett a felszabadult írás, folytatódott a költészet boldog kalandja. Öregkori líra? Életkora szerint. Műhelyében „a hetvenes évek közepe óta a kortárs magyar líra egyik legkifinomultabb hangú, mívelő formakultúrájú életműve”

¹³¹ Owaimer Oliver: „El is érkezünk a közhelyekig”, 100.

¹³² Jánossy Lajos: *Feltételes megálló*.

¹³³ Jenei Gyula: i. m. o.

¹³⁴ Jancsó Katalin: *A költő visszatért*.

¹³⁵ *A magyar kártya*, 126.

¹³⁶ Jenei Gyula: i. m., 61.

¹³⁷ „nem tudok más magyar emberről, aki [...] miniszteri, sőt, Markó esetében miniszterelnök-helyettesi rangot viselt, egyszersmind ilyen kitűnő szépíró lett volna.” Kőrösi Imre: *A felrobbant csend*, 105.

¹³⁸ *A magyar kártya*, 78.

¹³⁹ Demény Péter: *Utólagos múlt*.

¹⁴⁰ *Így működik Markó Béla*, 20.

¹⁴¹ *Bronzvilág*. Elhangzott Gyarmathy János 2017. november 6-i marosvásárhelyi kiállításán.

¹⁴² *Így működik Markó Béla*, 173.

¹⁴³ Nagy József: *Nem voltam hajlandó...*

születik,¹⁴⁴ egyik román kritikusa szerint lírája a román költészet legjobbjainak nőjára jutott.¹⁴⁵ Magyarországon időközben (kiderült, hogy csak átmenetileg) megszűnni látszott a szekértáborokba való ki-be taszigálás, alábbhagyott a skatulyázó ideológiai címkézés. Akik Erdélyben a posztkommunista állandó jelzővel illették, eltűntek a színről, maradtak az olvasók és a kritikusok. A célkereszt lekerült Markóról, és mivel már nem volt politikus, nem számolt vele a politika sem, a költőről pedig eleve nem vett tudomást, mert az író, költő, művész nem számít, ha nem lehet számítani rá. Az után, hogy búcsút mondott a politikának, nemcsak verset írt, hanem esszét, publicisztikát, de még szépprózá is. Miközben a politika hallgat felőle, ő nem hallgat a politikáról, amit inkább közéletnek nevez: „nehezen tudok szabadulni tőle. De mentségemre szolgáljon, hogy az én értelmezésemben Európának ebben a részében a politika nem egyszerűen arról szól, hogy a megszerzett hatalmat a közjó érdekében használják a közigazgatásban, gazdaságban kellőképpen felkészült vezetők, hanem a politika mi magunk vagyunk. Ha úgy tetszik, a politika errefelé maga a sors, bővelkedik reményteljes ígéretekben, aztán a végén mégis csalódnunk kell.”¹⁴⁶ Nem hallgat sokasodó kétségeiről, borúlátó optimistaként, továbbra is bizakodó (?) értelmiségiként ugyanazt mondja, amit mondott politikusként. Olykor előnti a harag „a körülöttünk dúló rombolás miatt, és ha azt kell látnunk, hogy amit 1989 után végre felépítettünk, mások ismét lebontják.” Költőtársát ezzel búcsúztatta: „Milyen világot is kívánt magának Kovács András Ferenc? Olyant, ahol beleszólhatunk bármikor, és bele is kell szólnunk abba, ami körülöttünk történik. Olyant, ahol a formaművészet nem menedék, nem elzárkózás, nem rejtőzés, és nincsen ellentétben a közéleti szerepvállalással. Olyant, ahol értelmiséginek lenni azt jelenti, hogy nem tűrjük az önkényt, és nem mentegetőzünk azzal, hogy nem a mi dolgunk [...]. Nemcsak szorgalmazta ezt, hanem cselekedte is.”¹⁴⁷

Ha monográfiámat 2004-ben, az *Érintések* után tíz, a *Szétszedett világ* egybegyűjtött versei után négy évvel megírhattam volna, akkor ma, a költő 75. születésnapján csak a pálya első szakaszának összefoglalását vehetném kézbe bosszankodva vagy elégedetten. Ez a könyv szükségszerűen befejezetlen, mert a mű teljesedésének mai állomásán veszi számba a költő, a gondolkodó és a politikus, politizáló értelmiségi bő félszázados pályafutását. Ebben a könyvben többnyire a versekről esik szó. De lehet-e Markó verseit anélkül olvasni, hogy folyvást ott motoszkálna bennünk: a költő politikus (volt)? Csak így lehet, én is így olvastam őket. Nem okozott „tudat-hasadást”, nem volt „áthallás”, mert a verssel egy másik világba lépünk. A költői és a politikusi pálya sokféle irodalmi-közügyi „melléktermékét” széles panorámában, távolabbról szemlélem, mégis közelebről: számos szoboravatóját, kongresszusi programbeszédét, emlékezését magam is hallottam. Bár a lírán túl az írásformák

határai gyakran egybemosódnak, az elemzések a hagyományos műnemi-műfaji besorolás szerint követik egymást. Nem a '89 utáni erdélyi magyar politika küzdelmekkel és árulásokkal teli történetét írom, nem a különféle beállítottságú politikusok, politológusok, elemzők pro és kontra érveit vizsgálom, hanem a lírikus értékszemléletét, bölcséletét és poétikai teljesítményét, összhangban közéleti működésével, szándékaival és ítéleteivel. Életrajzának és pályakezdésének vázlatát költészetének, irodalmi bírálatainak, a klasszikus művek értelmezésének elemzésével, hogy eltávolodva az irodalomtól, a költővel együtt érkezzünk meg a politikába. A beszédekből, előadásokból, interjúkból az erdélyi magyarság politikai történetének húsz éve rajzolódik ki. Így jutunk el az életútösszegző beszélgetésekig, az esszéig, tanulmányig és a szépprózáig. Az elemzések hozzáférhetőbbé tehetik a művet és az élményt, ha az értelmezés segít eligazodni a versben és a korban.

A politika javítja vagy megnyomorítja a világot és az életet, amiből az irodalom születik. Termékenyítő vagy mérgező üledékét maga után hagyva a semmibe tűnik, az irodalom azonban megmarad. Markó élete a költészet, az írás, amelyhez a politika csak a ráadástartozék: a „míves versek szerzője, a magát a kelet-európai rendszerváltozás előtt két évtizeden át megkerülhetetlenül költővé kvalifikáló értelmiségi még ráadásul érdemleges politikusi szerepet is el tudott játszani”,¹⁴⁸ sőt „vitathatatlan érdemeket szerzett, maradandót alkotott”.¹⁴⁹ Szerencsésnek tudhatja magát, mert egyszerre lehetett hasznára közösségének és építheti saját életművét.

Csapody Miklós

Budapest, 2026. július 15.

¹⁴⁴ Markó Béla-est a MŰPÁ-ban.

¹⁴⁵ Daniel Cristea-Enache: *Om viu*.

¹⁴⁶ Kocsis Francisko: *Azt mondanám, toleranciára vagyunk predesztinálva*, 87.

¹⁴⁷ *A tündéri költő*. Kovács András Ferenc 2023. december 30-án hunyt el Marosvásárhelyen. Markó *Az angyal éneke* c. versével (*Autóbusz Kufsteinba*) idézi emlékét.

¹⁴⁸ Zsávolya Zoltán: *Miért SHAPE?*, 65.

¹⁴⁹ Ayhan Gökhan: *Felejtés ellen*. Az RMDSZ eredményeiről, az „elállamosított” vagyon részbeni visszaszerzéséről és a teendőkről. *Hatalom és ellenzék*, 23–26., 32–36., 41–42.

Kézdivásárhelytől Marosszentkirályig

Markó Béla 1951. szeptember 8-án született Erdélyben, Felső-Háromszéken; „A Kárpátok délkeleti sarkában, / Kézdivásárhelyen nőttem fel. / Jobbról is, balról is magas hegyek. / A hátunk mögött, nem messze / a várostól összecsukódtak egészen” (*Földrajz; Már nem közös*). Gyermekkora világa a „nyári, napsütötte hegyvidék, a fűnek, fának sajátos tapintása, illata, számomra ez az otthon.”¹ Neve, melynek kiejtés szerint első magánhangzójában rövidült változata a régivel együtt a faluban ma is gyakori,² a családi eredetre utal, az Itáliából érkezett kőfaragókra.³ „Történelmileg is különös sorsú falu Olasztelek, vándoroltak már egyszer az eleink, valamikor az ezerháromszázas években, Károly Róbert idején olasz telepesekként érkeztek ide,⁴ ezt őrzi sok-sok évszázada a falu neve, meg néhány dokumentum is természetesen, de az itteni emberek emlékezetéből rég kihullott, amit talán az akkori öregasszonyok verkliztek akkori unokáiknak, akiket éppúgy nem érdekelt a családi krónika, mint gyermekkoromban engem. Nyilván olaszról magyarra váltottak egy-két nemzedék múlva, illetve valamilyen talján nyelvjárásból székely tájszólásba, mint ahogy Amerikában is elég volt két nemzedék a nyelvcserehez.”⁵ Másutt azt mondja, „olasz teleket” Nagy Lajos korától tartották számon;⁶ Orbán Balázs úgy tudta, „Hogy ezen falu olasz telep, azt több mint egy okból lehet gyanítani. Ezt állítja a néphagyomány, e[z] tűnik ki a lakosok arczjellegéből és nevéből is.” A Barót melletti faluból való „Márkó Pál 1655-ben Bardócz szék követe, Márton és Ferencz a 17-dik század folytán alkirálybírák, Sándor főjegyző.”⁷ Amit nem őrzött meg a hagyomány, „megfellebbezhetetlen ítélőbíróként eldöntötte Orbán Balázs. Világi írásműnek akkora tekintélye, nem hiszem, hogy lett volna, mint amekkora tisztelet övezte *A Székelyföld leírását*”,⁸ amelyet több háznál féltve őriztek a magyar öntudat egyik

táplálójaként.⁹ A család egyik századokkal későbbi nemzedékéről jó érzéssel emlékezett meg Benedek Elek, akinek faluja, Kisbacon „majdnem szomszédos volt / nagyanyámék falujával” (*Bukolika; Autóbusz Kufsteinba*).¹⁰ A leggyakoribb család-név a faluban ma is a Markó.¹¹

A család

Apja, idősebb Markó Béla (1919–1982) első generációs értelmiségi, az erdővidéki Olaszteleken született református családban.¹² Amikor a költő nagyapja, az akkori idősebb Markó Béla először próbált szerencsét Amerikában, az apának gyermekkorában megsérült a lába: „most utazik m. b. nyolc évre amerikába most / reccsen apám csontja” (*A kert Antarktiszra; Lepkecsontváz*), ezért, mint Tamási Áron, sérülése miatt nem maradhatott meg a falusi munkában.¹³ Székelyudvarhelyen érettségizett, almérnöknek tanult Marosvásárhelyen, az ötvenes évek elején agrármérnöki oklevelet szerzett Kolozsváron.¹⁴ Részt vett a magángazdaságok felszámolásában: Johanna néni omladozó szentkatolnai kúriája, „Hatalmas ház, / hatalmas bútorok. És közben ide-oda / jártak a konyhában a tyúkok, mindent / telepízkítettek. Óvatosan lépegettem / a tyúkszarok között. Az én apám meg / agronómus volt. A kollektivizálásban is / részt vett. [...] / Ott is hagyta, elment a mezőgazdasági / iskolába tanárnak” (*Véletlen; Már nem közös*). Noha megbecsülték,¹⁵ miután a kollektivizálás idején összeütközésbe került a vezetőséggel, a Sepsiszentgyörgyhöz közeli Dálnok közös gazdaságának főmérnöke lett, 1956 őszétől a rajoni (járasi) néptanács mezőgazdasági osztályát vezette, 1958-ban a tanács egyik alelnöke volt. Később a kézdivásárhelyi mezőgazdasági szakiskolában tanított, a hetvenes években ismeretterjesztő előadásokkal járta a vidéket.¹⁶ „Nagyanyám nem békélt meg, / apámat is leszidta: / fiam, mi lett belőled, egy büdös kommunista?” (*Csatolmány; Csatolmány*);¹⁷ „»ezek a büdös« így / kezdte sok-sok mondatát »elvittek mindent« és / elkeskenyedett a szája

¹ Így működik Markó Béla, 59.

² A magyar kártya, 8–9. Az 1500-as évek végén gyakori volt a Márk (*Székely Oklevéltár* II., 237.), az 1700-as évek elejétől a Markó változat is (*Székely székek a 18. században* II., 153., 175., 209.).

³ Vagy bányászokra. Az erdővidéki falunév „a korai századokkal érkező vallon vagy olasz népcsoporttal hozható összefüggésbe” (Hegyi Géza: *Etnikai viszonyok a középkori Székelyföldön*, 191.). A népesség-összeírások, jegyzőkönyvek és a nemesek, lófők, szabad székelyek, gyalogok, lovasok, puskások, prókátorok jegyzékei többször említik Markó György, Sándor, András, Gergely (*Székely Oklevéltár* I., 112., II., 237., 293., III., 97., IV., 96.), Pál, András, János (uo. IV., 155., 169., 789.), Sándor, István (uo. V., 14., 24., 82.), Márton (uo. VI., 223., 311.), Ferenc, Miklós, András, Péter, Mátyás, István, Sándor nevét (*Székely székek... II., Udvarhelyszék*, 57., 63–64., 153., 209.).

⁴ A magyar kártya 7. Amikor a nyolcvanas években állítólag valaki magyaroknak vélt bolgár lobogót tűzött ki a marosvásárhelyi városházára, „fontos, hogy nem olasz zászlóról van szó, mert az én őseim onnan jöttek Károly Róbert idején. Itáliából. Gyanúba keveredhetnék.” *Találkozás a bolgár cárral*. In: *A nem létező ország*, 105.

⁵ Székely lávsztori. In: *Rekviem egy macskáért*, 145.

⁶ A falunév korábbi írásmódok szerint Olasztelak, Olostelek, Olostelek, Olosztelek, Olosztelek.

⁷ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* 1. k., 221.

⁸ *Miért fontosak nekünk ezek a szobrok?* In: *A feledékeny Európa*, 165.

⁹ Olaszteleken is megvolt egy példánya, egy nyári vakációján gyermekkorában ő is olvasgatta. *Könyvek sorsa, Feledékeny emlékezetpolitika*. In: *Zsarnokra várva*, 292.). *A Székelyföld leírásáról* „lehetett tudni, hogy melyik házban van meg, és ha valaki bele akart nézni, kölcsönkérte.” *A magyar kártya*, 64. Az olaszteleki és köröspataki rokonoknál töltött nyarokról, a falusi munkákról és az évszakokról, *A lábujjhegyre állt ország*, 13.

¹⁰ *Édes anyaföldem* 1. k., 19–20. A találkozást idézi a *Rendszerváltók melankóliája*. In: *Rekviem egy macskáért*, 173–175. és *Engedd hazámat értenem*, 11–13. Kisbacon Baróton és Bibarcfalván át 15 km-re esik Olasztelektől.

¹¹ *A lábujjhegyre állt ország*, 7.

¹² A családról Hovanyecz László: *Nincsen már kisebbségérzésünk*, 73.

¹³ *A lábujjhegyre állt ország*, 18., *A magyar kártya*, 14. Emiatt a katonai szolgálat alól is felmentést kapott.

¹⁴ *A lábujjhegyre állt ország*, 8.

¹⁵ „Markó Bélát szeretik körzete dolgozó parasztjai és nagyra értékeli tudását. A kollektív gazdaságok elnökei megbecsülik és elismeréssel beszéltek munkájáról. A felsőcsernátoni kollektív gazdaságnak az egyéni norma bevezetésében, a dálnoki kollektív gazdaságnak a szocialista verseny megszervezésében és sok más fontos kérdésben nyújtott segítséget. Állandó szakmai irányítással látta el a dolgozó parasztokat.” Nagy Ferenc: *Az agronómus legyen...*

¹⁶ *A magyar kártya*, 19–21., 24. *Jól szerepelt a tudományos brigád, Tudományos brigádok*, (vörös): *Az egészség védelmében*. 1974-ben Mezőgazdasági Érdemérmert kapott. *Kitüntetések...*, Hovanyecz László: i. m., 74.

¹⁷ *A magyar kártya*, 15.

»hát ezt kellett megélnünk« (Egy dallam felbontása; Talanítás).¹⁸ Édesanyja, Bedő Berta (1922–2006) az alsó-háromszéki Sepsikőröspatakon született az unitárius, ugyancsak székely „középparaszt” Bedő és Gyöngyösi családból.¹⁹ Az ő családtörténete „csupa romantika, feltörekvés és visszahullás. Százegy év kollektív magány”.²⁰ Falusi lány volt, „de már távirás a postán, amikor agronómus apámmal összeházasodtak”,²¹ Kézdivásárhelyre költöztek; „postáskisasszonynak tanult, férjhez ment háziasszonynak, örök szomorúságát nagy kacagásokkal takargatta ő is, ilyen egy első generációs félértelmiségi család”;²² „nem voltunk igazi értelmiségi család. Csak afféle első generációs”.²³ A még „a kis magyar világban” elvégzett kolozsvári tanfolyam után postatisztviselő, első gyermeke születésétől háztartásbeli. „Vidám postáskisasszony / morzézik fent a mennyben, / s mint talált tárgyat, úgy néz / most onnan fentről engem” (M. Kir. Posta; Csatolmány); „Hej, arany pecsét az égen, kék levélboríték, a mennyei posta / elviszi. Hej, halottaid teste a hidegházban” (A rovargyűjtő mire gondol?; Talanítás). Mindkét szülőben élt a kiválás, a megmutatkozás természetes vágya, olvasó emberek voltak, különösen anyja, aki falta a könyveket. Apjának is voltak irodalmi ambíciói, a tanítás mellett mezőgazdasági ismeretterjesztő cikkeket közölt,²⁴ anyja pedig, akit fájdalomra a családfő nem engedett munkába járni,²⁵ vágyait másként igyekezett beteljesíteni; benne „nagyobb volt az ambíció, de azt a házasság elfojtotta. Otthon ült, háziasszonykodott, a családdal foglalkozott, és minden bizonnal átlátnálta belém az álmait.”²⁶ „Anyám ha megpihenhet, / ahelyett hogy ledőlne, / inkább egy könyvet olvas: / Szent Péter esernyője” (M. Kir. Posta). Családi öröksége „a gondolkodás élénksége” és a székely humor, amely „egyfajta költészet, és ebben minden benne van, még a sikerélmény is”.²⁷ A család második gyermeke, György 1960-ban jött a világra; „ő kilenc évvel kisebb, tehát [...] gyerekkoromban egyedüli gyermek voltam.”²⁸

Nagyszülei mindkét ágon eleven szellemű, dolgos, vállalkozó kedvű parasztemberek voltak,²⁹ „Egy-két papról meg tanítóról tudok csak a közeli rokonságból.”³⁰ Gyermekkori nyarai egy részét Erdővidéken vagy Alsó-Háromszéken töltötte,³¹

¹⁸ Nagyanyja szóhasználatában a kommunisták állandó eposzi jelzője a bűdös és a tolvaj. Családon belül. In: *A nem létező ország*, 86.

¹⁹ Anyai nagyanyja haláláról *Nem látom magamat (A haza milyen?)*.

²⁰ Székely lávsztori. In: *Rekviem egy macskáért*, 146.

²¹ Nagymama revolvere. In: *A nem létező ország*, 17–18.

²² Mi van egy rongyszőnyegben? In: *Erdélyi pikareszk*, 27., *A lábujjhegyre állt ország*, 8.

²³ *Kalapos forradalom*. In: *A nem létező ország*, 63.

²⁴ Fekete Vince: „Mi csak postások vagyunk...”, 103., *A magyar kártya*, 64. Próbálkozott novellákkal is. *Markó Bélával beszélget Kukorelly Endre*.

²⁵ *Markó Bélával beszélget Kukorelly Endre*.

²⁶ *A magyar kártya*, 64.

²⁷ Fekete Vince: i. m., 103–104. L. még *Külhon*. In: *Erdélyi pikareszk*, 75.

²⁸ *A lábujjhegyre állt ország*, 8.

²⁹ *A magyar kártya*, 7., *Engedd hazámat értenem*, 11.

³⁰ *Engedd hazámat értenem*. Uo.

³¹ *A magyar kártya*, 7., *Holdvilág (A haza milyen?)*, *Lapát (Brunó, a kedves véreb)*, *Kutyaharapás*. In: *A nem létező ország*, 41. Csak apai nagyszüleit ismerte. *Markó Bélával beszélget Kukorelly Endre*.

ahol „Ott ülnek évszakok kapujában / a gyermekjátékká töpörödött öregemberek / madárlátta arcukat széthordja / a fényesen suhanó huszadik század” (*A szavak városában; A szavak városában*). Ebben a világban ismerkedett meg a paraszti munkával, a vidékkel, a természettel és az állatokkal, a székely falu mindennapjaival;³² „a falusi kultúrotthonban nyaranta, / [...] csütörtökön és vasárnap vetítettek filmet, / leggyakrabban bátor szovjet partizánokról / meg zongorázó német tisztekről persze, / bár volt néha egy-egy vígjáték is [...] / elszánt filmhősök, szerelmes partizánok”. Miután az elszakadt filmet megragasztották, a kamaszerotikától fűtött „jóleső, / motorolaj- és izzadságszagú sötétben [...] folytatódott a háború / egészen addig, hogy konyec” (*Csak nézők; Egy mondat a szabadságról*). Amikor az olaszteleki nagyapa hazatért az első világháborús hadifogságból, csak a magyarul kenyeret jelentő *khleb* szót hozta magával Oroszországból (*Szonáta piros csörgőóra; Az örök halasztás, Orosz kenyér; Már nem közös*).³³ Trianon után Erdővidék Erdély jellegzetes amerikai vidékei közé tartozott, a húszas években nagyanyja öt testvére közül három vándorolt ki végleg:³⁴ Bardócz Lajos „Transsylvaniaiából Pennsylvaniába”, Bardócz György Detroitba, Bardócz Anna Arizonába (*Tagadás; Autóbusz Kufsteinba*); „Transsylvania a gyökerekből van, / azokból, akik valamiért itt maradtak, / Amerika a szélfújta levelekből van, azokból, akiket eltéptek az ágtól, / lomb a gyökeret nem érti, / egyik angolul szárad, / másik magyarul revesedik, / pedig egyazon fához tartozunk, uramisten, / meghaltak mind a nagyvilágban, / és Bardócz Julianna egyedül halt meg Transsylvaniaiban” (*Interetnikus párbeszéd; Szétszedett világ*).

„Lehajló láng volt nagyanyám, / fújta a szél folyton. Hosszú évekig / nagyapám sem állt mögötte, / nem takarta el a széltől. Kint volt Amerikában. [...] Sokáig nem tudta / kioltani a szél lobogó nagyanyámat. / Aztán mégis. Julianna volt hivatalosan. Vagyis Julis. Nagyapámnak Julcsi. / Virágok. Fecskék. Julcsik. Sehol senki” (*Bukolika; Autóbusz Kufsteinba*). Nagyanyja „sokat olvasó, a világra figyelő asszony volt”,³⁵ négy elemi végzett, „rengeteg Jókait olvasott”;³⁶ „Tett-vett, rászólt

³² *Holdvilág*, *Tündérkert*, *Báránnyelű*, *Igazságszolgáltatás (A haza milyen?)*, Fekete Vince: i. m., 100–101., *A lábujjhegyre állt ország*, 13., *Így működik Markó Béla*, 7., 13. Az apai, anyai családról, nagynénikről, nagybácsikról *Újrahasznosított történetek*. In: *A nem létező ország*, 29–34.

³³ Az elpusztult, elfeledett magyar katonákról *Emlékeink (A szavak városában)*.

³⁴ *A lábujjhegyre állt ország*, 16–17., *A magyar kártya*, 10–12. Róla *Nagymama revolvere*. In: *A nem létező ország*, 20., *Kalapos forradalom*. Uo., 72–73. Nagynénjéről, Bardócz Annáról *Ég. Ballada a hatvanas évekből (Csatolmány)* és *Családon belül*. In: *A nem létező ország*, 86–88., Ignác nagybátyjáról *Óperencia*. Műdal (uo.), Ignác Olasztelken maradt leányáról, Véri néniről *Tündérkert (A haza milyen?)*, az ugyancsak Amerikába kivándorolt Annáról, Lajosról, Györgyről és a Pestre került Árpádról *Interetnikus párbeszéd (Szétszedett világ: Az alvó költő)*. L. még *Közösségi kedélyállapot – romániai magyar közélet*. In: *Önálláságra ítélve*, 21. Kivándorolt rokonságáról még *A magyar kártya*, 7., *Közösségi kedélyállapot... In: Önálláságra ítélve*, 163., *Kételyről és bizonyosságról, versről és publicisztikáról* Markó Bélával, 2., *Amerikások*. In: *Rekviem egy macskáért*, 81–82., 84–85., 88., *Székely lávsztori*. Uo., 138–146., *Kész regény*. In: *Zsarnokra várva*, 69–70., *Trianoni ígekötők*. Uo., 434–440., *Nagymama revolvere*. In: *A nem létező ország*, 16., 19–20., *Kalapos forradalom*. Uo., 72., *Családon belül*. Uo., 86.

³⁵ *A magyar kártya*, 9–12. Találékony, erős akaratú nagyanyjáról l. még *Holdvilág (A haza milyen?)*.

³⁶ *Nagymama revolvere*. In: *A nem létező ország*, 21.

a tárgyakra, amikor nem / igazodtak a keze alá. Öregkorára költő lett / ő is. Beszélt volna a tihanyi ekhóhoz, a naphoz, / a holdhoz. Istenhez csak szervezett formában, / vasárnaponként a templomban, vagy pedig / esti imádságkor” (*Párbeszéd; A haza milyen?*). Fiatal volt még, „amikor elcsatolták, / akkor lett nagyanyátlan / s nagyon kicsi az ország. [...] Nagyapám nyugtalan volt, / s miután elcsatolták, / úgy döntött, hogy kezébe / veszi a saját sorsát” (*Csatolmány; Csatolmány*). Először 1922 végén érkezett Ellis Island-re (*Családfa; Kerítés*), onnan került Michiganbe, ahol összesen nyolc éven át dolgozott a detroiti Ford-gyár munkásaként.³⁷ Hazaküldött pénzét felesége pisztollyal óvta meg a rablóktól,³⁸ földjeiket ebből gyarapították: „szerzett egy házat odakint és részletekben / hazaküldte most postázom a pincét írhatta volna most meg a / cementes nyári konyhát ha a levelet megtapogatták / érezték az otthoniak hogy abban van a tetőszerkezete vagy a / fészker” (*Szonáta piros csörgőórára; Az örök halasztás*).³⁹ Évek múlva „nagy nehezen hazavándorol, a szemléltető pusztulás / elkerüli, s majd a véletlen feltámadás is” (*Egy lakótelepi gyík elégiája; Talánítás*). A kényszerű világjáróból nappali ör lett a kollektív gazdaságban,⁴⁰ és már csak „keveset beszélt. / Semmit sem mondott Amerikáról, / ahol vasöntő volt hosszú évekig” (*Orosz kenyér; Már nem közös*). Markó versben és prózában elbeszélte családi történeteiben „ez az »Amerika-dolog« ott van állandóan”.⁴¹ 1945 után nagyszüleitől és kiterjedt rokonságától „egy egész világot lopott el” a kommunista rendszer,⁴² melynek első korszakában „Villanyfény ragyogta be az arcunkat, de a szemünket is elvakította sokáig”,⁴³ a másodikban azonban nem a falu és város közti ellentétet akarták eltüntetni, hanem magát a falut, az otthonosságot, az emberi kapcsolatok szoros szövetét, amely csak a virtuális világban kel valamennyire életre ismét; „persze nincsen mit szépíteni / volt egy kis földjük meg állataik »harcolunk a / békéért«” (*Szonáta piros csörgőórára*). A gyermekévek fontos mellékalakjaként többször mesél „Ökrösszekeres kőröspataki keresztapjáról”, Költő Béla „magánparasztról”,⁴⁴ aki, miután megjárta a Don-kanyart, majd hazatérve mindenét elvették, takarító volt a brassói vasútállomáson, „onnan is hazahordta, / amit csak elhullattak, / vascsavart, dróttkeercset, / s őrizte mindhalál, / akárcsak én a verset” (*Költők; Csatolmány*).

Falusi élményeinek és olvasmányainak meghatározó szerepe volt nevelődésében, személyiségének, létszemléletének, költői nyelvének formálódásában. Óvodáskorától, amikor még nem ismerte a betűket, anyja Arany Jánost olvasta

neki,⁴⁵ később apja is, aki eleinte orvosnak szánta,⁴⁶ mindent megtett, hogy „pen-naforgató legyen belőle”;⁴⁷ miközben „Ők akkor láncot hordtak, / képletesen csak, persze, / és Arany-balladák / szoktattak rá a versre” (*Fakard; Csatolmány*). Miután a főtér nyomtatott nagybetűs cégtábláiról, üzletek, intézmények feliratairól négyévesen megtanult olvasni, „sorra megnyílt nekem / egy-egy jelentés: vasudvar, gyógyszerár, / élelmiszer [...] ezekbe a szavakba / ugyanúgy be lehetett menni, mint alattuk / a haranggal vagy csengővel ellátott / ajtón az üzletbe, és valóban ki-be / járkáltam egy ismeretlen világban, / a betűk finoman szőtt hálóját felemelve” (*Az olvasás gyönyöre; A haza milyen?*),⁴⁸ így lett számára a szülőhely *a szavak városa*. Első olvasmányai Arany-balladák, Benedek Elek, a Grimm testvérek, Hauff meséi voltak,⁴⁹ az olaszteleki nyarakon nagyobb gyermekként Jókai, Petőfi;⁵⁰ „egyszerre falta Benedek Elek megszélesített népmeséit, a Grimm testvérek német erdejének borzongató titkait, Andersen polgárián fülledt érzelmességét, Jókai Mór csataképeit, Verne Gyula lázas, de megindítóan tiszta erkölcsű fantáziálását, Cooper indiántörténeteit, *Timur és csapata* igazságtevését, az Ifjú Gárda tragikus pusztulását, Scott kapitány utolsó útját, Bornemissza Gergely várvédő leleményeit, Nemessek Ernő halhatatlan hősiességét. [...] Hauff hiteltelennek tűnő meséit [...] vagy Karl May kissé mesterkéltre sikeredett vadnyugati történeteit.”⁵¹ A meséktől hamar eljutott Vernéhez, Bradburyhez, Thomas Mannhoz, „Futólépésben végig. / Megtizedelve Jókai Mórt is” (*Rövidítések; Autóbusz Kufsteinba*). Emberileg Aranyt érezte közelebb magához, a kor „forradalmi” szemléletében és az önérvényesítés szándékával mégis inkább Petőfi közéleti-történelmi példáját vágyott követni;⁵² „mindvégig úgy szemléltem a költészetet, a költői hitvallást és hivatást, hogy abba beletartozik valamiféle közéleti szerepvállalás

⁴⁵ D. Magyar Imre: „Igazából ifjúkori önmagunktól kérek bocsánatot”, 11., Markó Bélával beszélget Kukorelly Endre. Óvodás emléke: *Hagyomány (A haza milyen?)*, *A szép és a trágár*. In: *Zsarnokra várva*, 453.

⁴⁶ Fekete Vince: i. m., 117. „Barkácsoló, piromániás kölyökkoromtól mérnöknek készültem, aztán végül is irodalmár lettem, és ha most újrakezdehetném, orvosnak mennék.” [Mikó Ervin:] *Markó Béla*.

⁴⁷ Gyárfás L. Miklós: *Kép a keretben*, 3.

⁴⁸ Későbbi nyilatkozata szerint ötévesen kezdett olvasni. Fekete Vince: i. m., 108. A magyar feliratokról *Kutyaeledel*. In: *Rekviem egy macskáért*, 150–151., *Transzilván városalom*. Uo., 227–228. L. még *Nyelvtörvény és környéke*. In: *Kié itt a tér*, 198., *Az ujjaink mögött*. In: *Erdélyi pikareszk*, 282., *A magyar kártya*, 30., *Fóliázott történelem*. In: *A nem létező ország*, 70.

⁴⁹ Fekete Vince: i. m., 108., Karácsonyi Zsolt: „*Mintha versre gondolnék...*”, 3., *Úr (Bocsáss meg, Ginsberg)*.

⁵⁰ *A magyar kártya*, 8., 13.

⁵¹ *Hajdani olvasó véleménye*, 546. Vernétől, „ettől a fantáziadús franciától, ettől a naiv zsenitől, aki állítólag hajón is alig ült életében, megtanultam képzeletben bejárni a világot.” *Gyorsabban, magasabba, erősebben*. In: *Zsarnokra várva*, 57. A kétezertizedes években a nála mindig első helyen álló Arany János mellett Vernét, Karl Mayt, J. F. Coopert, Gárdonyit, Molnár Ferencet és Swiftet említi. *Költők és kapitányok*. In: *Erdélyi pikareszk*, 155–156.

⁵² *A lábujjhegyre állt ország*, 25. „elégge sikerorientált ember vagyok. [...] biztosan nem véletlenül választottam az alkotói pályát, [...] mert ez esélyt jelent az önkifejezésre. Az alkotó ember rendkívül hiú. Nem lehet úgy érvényeset alkotni, hogy nem akarod magad megmutatni, [...] nekem a boldogság, a cselekvés, a mozgás, a tett, a megszólalás, tehát a siker is, de jó értelemben véve. [...] Ez mind ellentmond az alanyi költő mivoltomnak, de akkor is jól érzem magam, amikor egy verset papírra vettem, amikor egy jó verset meg tudtam írni, az is cselekvés”. Uo., 29., 31.

³⁷ *A magyar kártya*, 4.

³⁸ L. még Székely lávsztori. In: *Rekviem egy macskáért*, 142., *Kész regény*. In: *Zsarnokra várva*, 69–70., *Nagymama revolvere*. In: *A nem létező ország*, 21–22.

³⁹ L. még *A magyar kártya*, 14.

⁴⁰ (N. M. K.): „Minden szóban van egy másik szó”, 4.

⁴¹ *Így működik Markó Béla*, 56.

⁴² Kocsis Francisko: *Azt mondanám, toleranciára vagyunk predesztinálva*, 80.

⁴³ *Falu a Facebookon*. In: *Erdélyi pikareszk*, 66.

⁴⁴ *A magyar kártya*, 15–19. Költő Béláról még *A művészet eredete (Bocsáss meg, Ginsberg)*, *Üres csupor (Autóbusz Kufsteinba)*, *Újrahasznosított történetek*. In: *A nem létező ország*, 31–34.